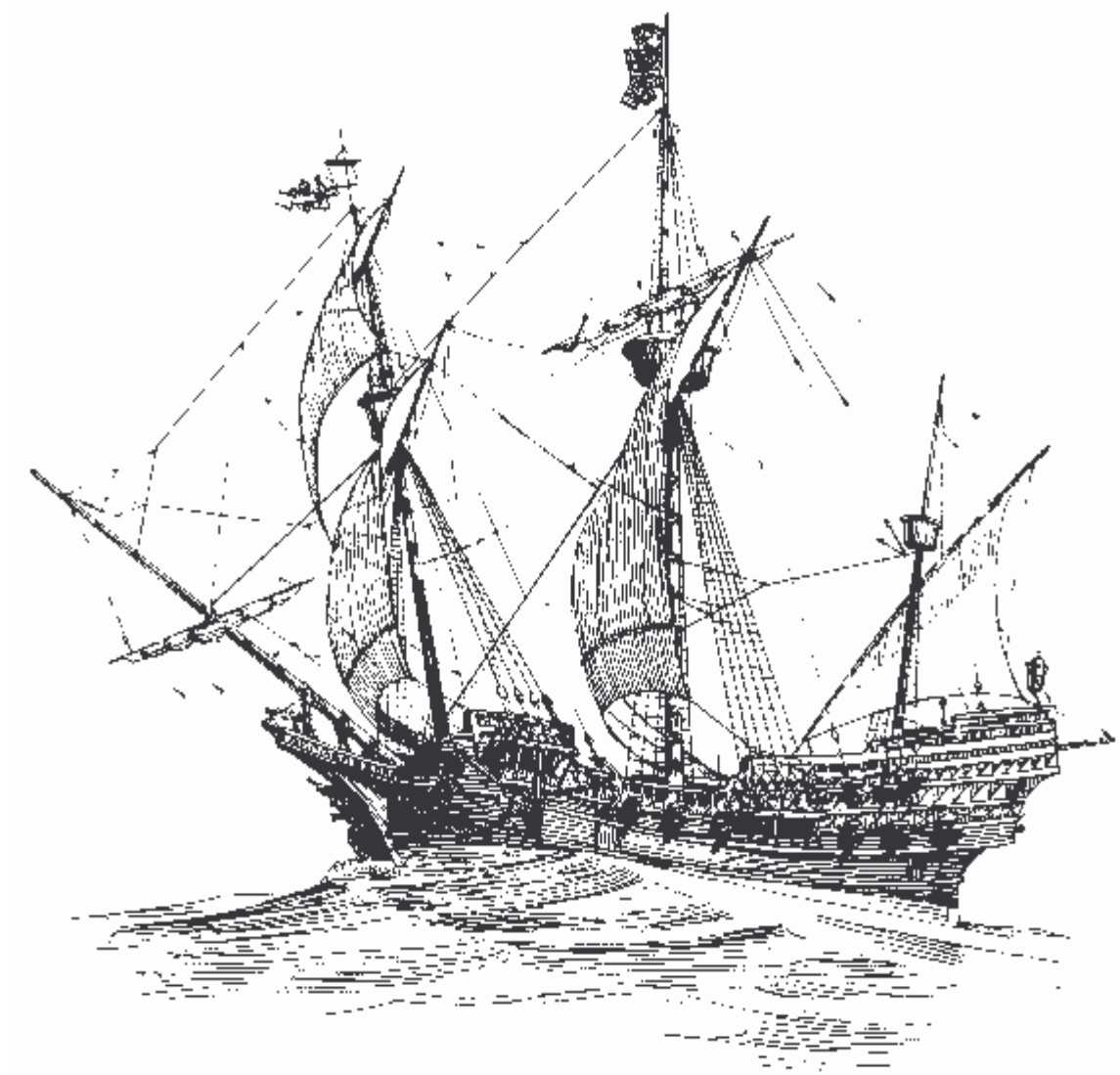

Det første Danske Ostindiens kompagni

En dødssejler?

Udarbejdet af Anders Sorgenfrey, Toke Morell Neve, Mads Knudsen

Vejleder: Jørgen Vogelius

Roskilde Universitetscenter, Institut for Historie og Samfundsforhold, Forår 2007

INDHOLDSFORTEGNELSE

<u>1.1. PROBLEMFELT</u>	<u>4</u>
<u>1.2. PROBLEMFORMULERING</u>	<u>7</u>
<u>1.3. METODE</u>	<u>7</u>
1.3.1. Afgrænsning.....	7
1.3.2. Litteratur og kildekritik	8
1.3.3. Opbygning.....	9
1.3.4. Kapitelgennemgang.....	10
<u>1.4. HISTOGRAFI.....</u>	<u>12</u>
1.4.1. Forskningen i det første Ostindien kompagni	12
<u>2.1. DEN MERKANTILISTISKE TANKE</u>	<u>17</u>
<u>2.2. DANMARK I BEGYNDELSEN AF 1600-TALLET.....</u>	<u>18</u>
2.2.1. Håndfæstningerne	20
2.2.2. Dansk kancelli.....	21
2.2.3. Kong Christian d. 4.	22
2.2.4. Danmark efter Kalmarkrigen	25
<u>3.1. DEN TIDLIGE KOLONIHISTORIE.....</u>	<u>26</u>
<u>3.2. OPRETTELSEN AF DET OSTINDISKE KOMPAGNI</u>	<u>28</u>
3.2.1. Machelis Boshouwers.....	30
3.2.2. Ekspeditionen til Ceylon.....	33
3.2.3. Etableringen i Tranquebar.....	40
3.2.4. Situationen i København	44
3.2.5. Ekspeditionen returnerer og nye skibe sendes af sted	45
3.2.6. Kompagniets finansieringsproblemer	47
3.2.7. De nordtyske problemer	48
3.2.8. Danmarks udenrigspolitik i årene efter Kalmarkrigen.....	49
<u>4.1. TIDEN UNDER ROLAND CRAPPÈ</u>	<u>51</u>
4.1.2. Tredivårskrigen	54

4.1.3. Ny finansieringsform.....	57
4.1.4. Kompagniets regelsæt ændres.....	57
4.1.5. Den første danske aftale med Spanien.....	59
4.1.6. Forhandlinger om endnu en ekspedition	59
<u>5.1. TIDEN UNDER BERNT PESSART.....</u>	<u>62</u>
5.1.1. Den anden danske aftale med Spanien.....	65
5.1.2. Torstensonsfejden 1643 -1645	66
<u>6.1. TIDEN UNDER WILLEM LEYEL</u>	<u>68</u>
6.1.1. Kompagniets afvikling	72
<u>7.1. OPSAMLLENDE ANALYSE OG KONKLUSION.....</u>	<u>74</u>
<u>8.1. FORMIDLING AF PROJEKTET</u>	<u>79</u>
<u>9.1. LITTERATURLISTE.....</u>	<u>80</u>
9.1.1. Primært	80
9.1.2. Hjemmesider	81
9.1.3. Sekundær	81
9.1.4. Breddelitteratur.....	82

1.1. Problemfelt

Søfarten har til alle tider haft en stor betydning for den danske historie og det er i lyset heraf, at vi har valgt at skrive et projekt om en af milepælene i dansk søfartshistorie, det første danske Ostindien kompagni.

På trods af søfartens store betydning for den danske historie og deraf store indflydelse på Danmarks udvikling og identitet, har vi i nutiden en tendens til at glemme denne betydning. Dette hænger formentligt sammen med den relativt lille synlighed, søfartserhvervet har i de fleste danskeres hverdag.

Trods dette spiller søfarten dog stadig en betydelig rolle i den danske økonomi, hvor rederier som: Lauritzen, Norden, Torm og ikke mindst Mærsk er med til at løfte den maritime arv. Desuden findes Østasiatisk Kompagni stadig (i dag EAC) som en direkte arvtager fra de danske Ostindien kompagnier.¹

At vi har valgt at skrive om det første danske Ostindien Kompagni (1616-1650) skyldes blandt andet at dette kompagni, uanset sin succes eller fiasko i samtiden, repræsenterer et skift, ikke bare i den danske maritime historie, men et skift i den økonomiske tænkemåde, og dermed et skift i den økonomiske og industrielle historie som helhed.

En hjørnesteen i den økonomiske tænkning i begyndelsen af 1600-tallet må afgjort være den spirende merkantilismetanke, en tanke der var baseret på at selvstændige stater skulle sikre sig resurse-mæssig uafhængighed af andre stater. Samtidigt foreskrev merkantilismen vigtigheden af at fremme variationer i erhvervene, at skabe en større dynamik i økonomien og opbygge industri².

De fleste kender kong Christian d. 4 (1577-1648), som kongen der byggede en masse, men samtidigt måtte afstå store dele af Danmarks landområder i diverse krige. At han foruden dette var en stærk eksponent for den merkantilistiske tanke i Danmark er mindre kendt. Ikke desto mindre gør dette ham til en vigtig del af historien om Danmarks (økonomiske) og ikke mindst, en vigtig del af historien om Danmarks kamp for at blive en kolonimagt.

¹ Østasiatisk Kompagni, blev grundlagt i 1852. ØK voksede i 1970'erne til Skandinaviens største rederi, men efter en række dårlige år opbyggede rederiet en stor gæld, der i 1980'erne tvang rederiet til at frasælge store dele af rederiets forretninger. Rederiet fokuserer nu primært på handel i Asien og Sydamerika. (http://www.eac.dk/eac_en/about/hi/hi1/yr1/)

² Se kapitel 2.1. om merkantilisme for yderligere uddybning.

Danmark var i starten af 1600-tallet et udpræget agrarsamfund, kendetegnet af, at størstedelen af befolkningen levede på landet, og ernærede sig ved landbrug. Der var få større byer, og økonomien var i høj grad baseret på landbrug og ejerskab af jord, hvilket betød at den økonomiske fleksibilitet og dynamik var lille. Størstedelen af det specialiserede håndværk blev udført af håndværkslav i byerne, hvilket betød at der ikke var fri konkurrence, men monopollignende tilstande. Der var således brug for reformer i og omkring disse miljøer, hvis rigsfællesskabet Danmark-Norge skulle klare sig i den militære og økonomiske konkurrence med de omkringliggende magter.

Det meste af handelen foregik oprindeligt som forskellige typer af etapehandel, hvilket i det store hele betød, at varerne igennem handelspladser vandrede fra hånd til hånd og på den måde spredtes over længere afstande end de blev over direkte handelsruter.

Drømmen om at finde nye markeder for egne produkter, og få monopol på handel med bestemte varegrupper var en betydelig grund til, at man i mange europæiske lande begyndte at oprette handelskompagnier, kompagnier der i bund og grund skulle sikre importen af de eftertragtede varegrupper så som: te, tobak, bomuld, silke, sukker og krydderier, At undgå etapehandel betød at man ikke længere var afhængig af mellemhandlere, der var med til at presse priserne, og man kunne i teorien selv bestemme mængden af importerede varer og dermed opnå større forsyningssikkerhed. Dette har afgjort været betydningsfuldt for de europæiske stater der med udgangspunkt i den merkantilistiske tanke vægtede forsyningssikkerhed og uafhængighed af andre lande højt.

Det var naturligvis ikke bare drømmen om forsyningssikkerhed der lå bag oprettelsen af kompagnierne, for de private investorer var det ikke mindst drømmen om den store økonomiske gevinst, der lå og ventede, hvis det lykkedes at skabe kolonier, handelskontoer, og dermed grobund for en kontrolleret handel med fjernøsten. Muligheden for en økonomisk gevinst var også en medvirkende årsag til at der fra de europæiske staters side blev tilskyndet til opbygning af handelskompagnierne.

Tanken om at oprette et dansk handelskompagni til handel med Indien, udviklede sig først, i højere grad, efter den relative succes som ikke mindst hollænderne og englænderne havde

opnået med deres fjernhandel. Men et var at oprette et handelskompagni, et andet var at udføre de første rejser, der skulle lægge grundlaget for den videre ekspansion.

At sejle til Indien og Kina i begyndelsen af 1600- tallet var ikke bare en langsommelig proces, hvor en rejse ofte tog over to år frem og tilbage, men tillige også en farefuld færd både på grund af upålidelig navigation, ukendte farvande og risikoen for at møde sørøvere og kaperskibe fra konkurrerende nationer. Foruden de allerede omtalte farer måtte man også regne med risikoen for at miste dele af mandskabet på grund af sygdomme som difteri og skørbug.

Farligheden af de lange sørejser kan i høj grad også ses af den skibstype, der blev brugt til disse rejser. Disse skibe der kunne bære en vis last, men som samtidig var tungt bevæbnede, der med kanoner og en besætning, af en så anseelig størrelse, at skibene ikke bare kunne forsvare sig selv, men også angribe andre. At man havde en stor besætning, var naturligvis også nødvendigt, når man måtte regne med den store dødelighed, disse rejser ofte havde. På trods af alle disse besværligheder og problemer var der enorme fortjenester at hente, når skibene nåede hjem. Således var en nederlandsk ekspedition i 1599 vendt tilbage med en krydderiladning der gav investorerne en nettofortjeneste på 400 procent³.

Der var altså grundlag for en utrolig givtig handel, når først, kompagniet havde fået de nødvendige forudsætninger for en vedvarende handel etableret. Forudsætningerne bestod blandt andet i at besidde befæstede støttepunkter, indflydelse på lokale handelspladser, udbredelse af handelskontorer og økonomi til at opretholde og udvikle disse.

Kompagniets historie er blevet beskrevet af flere danske historikere med Kay Larsen i starten af 1900-tallet som en af de første.

Forskningen af hvorfor dansk Ostindien kompagni blev nedlagt i 1650 har dog koncentreret sig om at kompagniet skulle have været en urentabel forretning, eller at manglende investeringer i kompagniet afgjorde dets skæbne. Forskningen har derimod ikke i særligt høj grad beskæftiget sig med de særlige politiske og økonomiske forhold i Danmark der havde indflydelse på Ostindien kompagniet og hvordan disse indvirkede på kompagniets situation gennem årene. Vi har derfor valgt at kæde en analyse af kompagniets oprettelse, udvikling og afvikling sammen med en analyse af Danmarks økonomiske, inden- og udenrigspolitiske situation i første halvdel af 1600-tallet.

³ Feldbæk, Ole, 1980: 41

Vi når med dette fokus frem til følgende problemformulering;

1.2. Problemformulering

- Hvilken påvirkning havde Danmarks udenrigspolitiske og økonomiske situation for det første danske Ostindien kompagnis oprettelse og afvikling?

1.3. Metode

1.3.1. Afgrænsning

En af de væsentligste måder, vi afgrænser os på, er, at vi fokuserer på de problemer, der afspejler sig i perioden omkring oprettelsen og nedlæggelsen af det første danske Ostindien Kompagni. Vi har arbejdet med perioden 1600-1650, og med særligt fokus på tiden lige efter 1616, der er året for oprettelsen af det første Ostindiens kompagni.

Vi afgrænser os yderligere ved, at vi ikke fokuserer på de tilsvarende engelske og hollandske kompagnier, og vi ser dermed bort fra andet end deres virke som inspiration for, og handel med det danske kompagni. Dette er på sin vis alligevel problematisk idet vi på trods af forudsætningen om ikke at beskæftige os med de to kompagnier, alligevel er nødt til at erkende at disse kompagniers tilstedeværelse i Indien uundgåeligt havde en indvirkning på de muligheder, det danske Ostindien kompagni havde for at finde egnede handelsstationer, og lokale samarbejdspartnere. Vi mener dog på trods af den interne rivalisering imellem de europæiske magter i Indien ikke, at denne rivalisering var stærk nok til at have en direkte betydning for det danske kompagnis konkurs.

Når vi undlader at beskæftige os yderligere med det nederlandske og engelske kompagnis historie og organisation, skyldes det til dels metodiske overvejelser, da vi arbejder indenfor feltet Danmark/Norden og til dels tid og resurser. Vores fravalg må også ses på baggrund af, at der allerede er foretaget omfattende komparative analyser af det danske Ostindien kompagnis organisering og dets nære slægtskab med det hollandske handelskompagni. Ikke mindst Richard Willerslevs afhandling "Danmarks Første Aktieselskab" fra 1944 giver en

særdeles grundig gennemgang af lighederne og forskelle imellem disse to kompagnier. (se histogram af afsnittet for en nærmere uddybning).

Vi afgrænser os i dette projekt endvidere fra de mere ”tekniske” forhold, der gjorde de lange sørejser så problematiske. Vi vil dog i den forbindelse ikke forsøge at ignorere de problemer disse rejser indebar, men vi finder ikke disse forhold direkte relevante for den analyse vi ønsker at foretage, specielt ikke da disse ”tekniske” problemer forhold også gjorde sig gældende for de konkurrerende kompagnier.

Det er klart at der i denne periode sker mange ting i Danmark, der i større eller mindre grad har direkte indflydelse på beslutningerne omkring det første danske Ostindien kompagni. Vi har dog i den forbindelse valgt at fokusere om ikke udelukkende så primært på begivenheder af ”overnational” karakter, såsom større nationale projekter og byggerier, krige og indgåelse af internationale traktater.

Dette betyder i praksis, at vi har afgrænset os fra at se på de regionale forskelle og indenrigspolitiske uenigheder, der i et begrænset omfang også måtte have haft indflydelse på Ostindien kompagniet.

Som vi var inde på i problemfeltet havde kong Christian d. 4 personlig en særdeles stor indflydelse på udviklingen i Danmark og ikke mindst i forhold til de økonomiske og politiske tiltag han forsøgte at gennemføre, herunder oprettelsen af kompagniet. På trods af den store indflydelse vil vi dog så vidt det er muligt afgrænse os fra en biografisk fremstilling af personen Christian d. 4, men til gengæld inddrage hans virke hvor det er relevant, for forståelsen af kompagniets situation.

1.3.2. Litteratur og kildekritik

I arbejdet med at afdække historien om det første Ostindiens kompagni har vi i høj grad benyttet os af et udvalg af den litteratur der findes på området.

Udover brugen af den eksisterende forskning har vi valgt også at benytte os af et relativt snævert udvalg af det relevante arkivmateriale.

Vi har i den forbindelse bevidst valgt ikke at arbejde os igennem det eksisterende arkivmateriale om selve kompagniet. Dette valg bunder naturligvis i en overvejelse om, hvor megen ny viden vi kunne forvente at vinde ved en nærlæsning af arkivmaterialet i forhold til den tid et sådant arbejde ville kræve.

Det eksisterende materiale om det første Ostindiens kompagni har et begrænset omfang, blandt andet fordi dele af den danske del af arkivet ikke er bevaret, og fordi dele af arkivet fra Tranquebar ligeledes er gået tabt, blandt andet regnskaberne for perioden under Bernt Pessart (1636-1644).

En stor del af det bevarede materiale er dog regnskaber og lastefortegnelser, hvad vi har valgt ikke at fokusere indgående på.

Vi har derimod valgt at bruge tid på at få overblik over de traktater som Danmark indgår med fremmede magter i perioden 1616-1649.

Vi har i den forbindelse naturligvis fokuseret mest på de traktater der havde direkte indflydelse på Ostindien kompagniets handel, men i kraft af vores problemformulering har vi også fundet det relevant at danne os et overblik over hvilke andre traktater der blev indgået i perioden.

Grunden til at vi har fundet denne fremgangsmåde relevant er, at de indgåede traktater viser meget om de diplomatiske forbindelser Danmark-Norge havde i starten af 1600-tallet. I dette arbejde benytter vi os af værket ”Danmark - Norges Traktater 1523-1750”, et værk der er baseret på rigsarkivets bevarede materiale. Brugen af Danmark – Norges Traktater 1523-1750 har ud over den direkte tilgængelighed været en stor hjælp i arbejdet idet de enkelte traktater, der hvis de ikke findes på et nordisk sprog, eller på tysk, findes i en oversat version. Dette værk har derfor været vigtigt da det primære handelssprog i Indien i begyndelsen af 1600-tallet var portugisisk, som var det sprog en del af de traktater kompagniets udsendinge affattede og indgik på vegne af kompagniet og kongen.

Traktatsamlingerne har ligeledes været en hjælp idet de unægtelig gengiver materialet i en mere læsevenlig udgave end størstedelen af originalerne.

Vi har dog primært benyttet os af den eksisterende litteratur om emnet, men vi sidestiller, i modsætning til megen tidligere forskning, kompagniets oprettelse og afvikling direkte med begivenheder og tendenser i Danmark, se histogrammen for en yderligere uddybning.

1.3.3. Opbygning

Metodisk har vi valgt at foretage en løbende analyse i projektrapporten. Dette indebærer at vi ikke som sådan har adskilte empiri- og analysekapitler, men i stedet søger at foretage analysen ved løbende at inddrage den historiske redegørelse og derefter diskutere dens

påvirkning på kompagniets skæbne. Vi har valgt denne opbygning for at opnå en større læsevenlighed, og dermed en bedre anskueliggørelse af analysen.

Praktisk har vi valgt at opdele perioden vi arbejder indenfor, efter større begivenheder og skift, der har haft betydning for den måde det første Ostindiens kompagni udviklede sig på. Vi har som periodisk afgrænsning valgt at benytte ind- og afsættelse af guvernørerne i Tranquebar, som et billede på skift i den førte politik. Det er i perioder hverken kongen eller kompagniet der udpeger de personer der overtager ledelsen, og der er dermed ikke nødvendigvis udtryk for en klar politik om hvem der bliver leder af kolonien i Tranquebar. Den analyserende empiri er dog i princippet todelt, idet vi både ser på kompagniets udvikling i Indien og i Danmark. I forhold til udviklingen i Danmark har vi valgt ikke udelukkede at fokusere på kompagniets udvikling, men også på den politiske situation i Danmark i samtiden, for at få et mere nuanceret billede af de vilkår kompagniet måtte arbejde under, og de politiske forhold der gjorde sig gældende i perioden.

Vi har derfor valgt at opbygge projektrapporten på følgende måde:

1.3.4. Kapitelgennemgang

Kapitel 1:

Kapitel 1. indeholder problemfelt, problemformulering, metode og histografi.

Problemfeltet beskriver den motivation og undren der ligger til grund for dette projekt, det er denne undren der har ført os frem til den valgte problemformulering.

Problemformuleringen: *Hvilken påvirkning havde Danmarks politiske og økonomiske situation på det første danske Ostindien Kompagnis oprettelse og afvikling?* har til formål at udstikke retningen for det videre arbejde og formulere det centrale spørgsmål som vi søger at besvare i konklusionen.

Metoden har til formål at uddybe de metodiske og praktiske overvejelser vi har gjort os om projektrapportens form, afgrænsning af emnet og den tilgang vi har haft til de valgte kilder.

I histografien søger vi at give et overblik over den tidligere forskning i dansk Ostindien kompagni og udviklingen i denne forskning.

Kapitel 2:

Dette kapitel har karakter af et afklaringskapitel og en del af indholdet skal da også ses i lyset af dette. Kapitlet stater med en kort redegørelse for indholdet i merkantilismen. Grunden til at vi har valgt at medtage dette kapitel i projektet er, at vi finder det nødvendigt at præsentere grundlaget for 1600-tallets forståelse af økonomi. Herefter følger en kort præsentation af den magtpolitiske situation i Danmark i begyndelsen af 1600-tallet.

Kapitel 3-6:

Disse fire kapitler indeholder den historiske gennemgang af kompagniets udvikling og de politiske og økonomiske forhold vi mener, har haft betydning for kompagniets oprettelse udvikling og afvikling. Kapitlerne indeholder ud over den historiske gennemgang også vores analytiske overvejelser og kommentarer.

Kapitel 7:

I Kapitel 7. kommer den opsamlende analyse og konklusion. I den opsamlende analyse har vi valgt at fremdrage fire overordnede temaer der på forskellige måder enten alene eller sammen har haft betydning for kompagniets oprettelse og afvikling. Via disse fire temaer når vi frem til den endelige besvarelse af den valgte problemformulering. Grundet den noget brede problemformulering har vi ikke tilstræbt at koncentrere konklusionen på en enkelt linje, eller at finde en enkeltstående kausal forklaring på hvorfor Ostindiens kompagni blev oprettet og hvad der gjorde at det blev afviklet igen.

Kapitel 8:

Kapitel 8. er formidlingskapitlet og indeholder vore tanker om hvordan vi vil formidle den viden vi har samlet til bredere kredse. Vi har med vort valg af formidlingsmidler søgt at finde måder hvorpå projektet, eller koncentratet af den genererede viden kan blive nemt tilgængelig for interesserede.

1.4. Histografi

Historieforskning er som bekendt i høj grad styret af forskellige historikerens interesser. Måden der forskes på er dog ikke kun betinget af historikernes udgangspunkt, men også af den forskningstradition der har været på det givne tidspunkt.

I 1960-70ernes historieforskning tilstræbte man eksempelvis at gøre historie faget mere videnskabeligt i en mere "klassisk" naturvidenskabeligt forstand, hvilket betød, at man i højere grad end tidligere, benyttede regnskaber, og tilsvarende typer af datamateriale, materiale der kan bruges til at opbygge statistiske "sandheder".

Samtidigt var der specielt i 1970-erne en tendens til at man, på trods af forsøg på at fokusere på nationale eller regionale områder, kom til at beskæftige sig med de dele af historien, hvor der findes talmateriale, områder som økonomisk historie. Forskningen i handelskompagniers forhold havde derfor, så at sige, en storhedstid i denne periode.

Opgøret med den ensidige brug af statistik, bundede i en erkendelse af at ikke alt kan måles og vejes, og at det der i "virkeligheden" definerer en periode er den måde menigmand lever på, hvordan er hverdagen for dem der lever i en given periode? Er der sult, nød, krig, eller er det en harmonisk periode, med overskud og vækst?

I de seneste år er globaliseringsdebatten rykket tættere på historieforskningen, hvorved der lægges vægt på at udviklingen et sted, nødvendigvis må være betinget af udviklingen andre steder. Med det perspektiv er det vel ikke mærkeligt at interessen for Ostindien kompagniet som et udtryk for en trend i tiden (hvor alle lande der søgte magt og rigdom, søgte at sikre sine forsyningslinjer) er steget. Ligeledes kan Ostindien kompagniet ses som et billede på de sociale, kulturelle og ikke mindst økonomiske forandringer, som Danmark oplevede i begyndelsen af 1600-tallet.

1.4.1. Forskningen i det første Ostindien kompagni

Der er mange der med forskellige indholdsvinkler og formål har beskæftiget sig med det danske Ostindien kompagni og den danske kolonihistorie.

Den første var J.H. Schlegel der allerede i 1772 udgav Ove Gjeddes⁴ optegnelser. Udgivelsen repræsenterer ikke, hvad vi i dag vil betegne som et historisk arbejde, men en udgivelse af en række interessante rejseskildringer. Det samme gør sig gældende da C.F. Wichmann i 1826 oversætter og udgiver Ove Gjeddes fortegnelser i en forkortet udgave (der er dog kun tale om cirka halvdelen af de oprindeligt udgivne tekster).⁵

Kay Larsen kan ses som grundlæggeren af forskningen i kolonihistoriens udvikling i Danmark. Med sit tobindsværk om de dansk ostindiske koloniers historie fra 1907-08 er han en af de første til at præsentere et grundigt og omfattende kildearbejde, der tager udgangspunkt i de bevarede arkivalier.

Hans fremstilling kan dog kritiseres for til tider at fortabe sig i anekdoter og eksotiske beskrivelser på bekostning af de mere overordnede analyser.

I sin bog "Krøniker fra Tranquebar" fra 1918 er dette i særdeleshed tilfældet, hvad han dog også selv indrømmer idet han skriver at dette værk til dels er skrevet med det formål at underholde læseren. Han giver da også fremstillingen frit løb med både anekdoter og brug af værdiladede sætninger, såsom:

*"Det var en stad i Riget Danmark, det var en Garnisonsby! Kastelet "Dansborg" med sine Bastioner knejsende, solidt og aarhundrede-gammelt hinsides Paradepladsen, hvor Menigmand og Pøbelen glanede, - og de dobbeltradede Søjler paa Guvernementshusets Veranda var Støtter og Søjler, der kendte Livet: Store Mænds Ord og Gerninger, Unge Pars Kys og Hvisken, og taktfaste Trin af Soldater."*⁶

Et citat som dette kan ses som et eksempel på Kay Larsens fortællestil, hvor der er tale om nationalromantiske undertoner og en meget berettende fortællestil, en stil hvor det er vanskeligt at afgøre, hvor han har sin viden fra. At Kay Larsens fortællestil er meget berettende er der som sådan ikke noget mærkværdigt i, og må vel i det store hele forklares med forfatterens personlige stil, og de krav der blev stillet til historieskrivning i hans samtid. Larsens arbejde er dog alligevel, som nævnt herover, blevet kritiseret for sin stil og sit manglende fokus, og ikke mindst er han blevet kritiseret for det meget mangelfulde noteapparat, der vanskeliggør en efterprøvning af hans kilder. Der er dog ingen tvivl om, at han har været igennem store dele af det eksisterende kildemateriale, hvilket kan ses af hans til

⁴ Lederen af den første danske Ostindien ekspedition, se den videre analyse for en nærmere beskrivelse.

⁵ Rindom, Jan; 1995: 4

⁶ Citat om Tranquebar fra; Larsen, Kay, 1918: 9

tider meget nøjagtige opgørelser af mandskab, ladninger, mål og af hans ligeledes meget nøjagtige gengivelsesarbejder af domme og af dokumenter.

Det er dog første i 1940erne at professionelt uddannede historikere begynder at vise interesse for den danske kolonihistorie, og ikke mindst Richard Willerslevs afhandling ”Danmarks Første Aktieselskab” udgivet i 1944 står sammen med Gunnar Olsen og Ole Feldbæks arbejder som hovedværkerne om dansk Ostindien Kompagni.

Richard Willerslev fokuserer specielt på kompagniets organisatoriske opbygning, som han sammenligner med den hollandske model, der er forlægget for den virksomhedskonstruktion man vælger i Danmark. Richard Willerslev arbejdede dog udelukkende med den hjemlige del af selskabet og ikke aktiviteterne i Østasien, hvad han senere er blevet kritiseret for.

Der blev først for alvor sat fokus på kolonierne med udgivelsen af ”Vore gamle Tropekolonier” 1952-53 red. Johannes Brøndsted.

Udviklingen i dansk Ostindien i perioden mellem 1616 og 1732 blev beskrevet af Gunnar Olsen og han var dermed den første, der for alvor tog fat på historien om kompagniets arbejde, handel og udvikling. Dette gjorde han blandt andet med udgangspunkt i et omfattende arkivarbejde i engelske og hollandske arkiver. I Gunnar Olsens arbejde i ”Vore gamle Tropekolonier” blev fokus rykket fra kompagniet i København, og hovedvægten lagt på udviklingen i kolonierne.

Vi adskiller os på flere måder fra Gunnar Olsens valg at gribe sagen an på, ikke mindst ved at vores hovedfokus ligger på udviklingen i København, og ikke i kolonierne, vi har på den baggrund også undladt at bruge tid på at undersøge de hollandske og engelske kilder.

Vi betragter på trods af forskellene i fokus og metodisk udgangspunkt Gunnar Olsens arbejde som et meget centralt arbejde, ikke bare for vores arbejde med kompagniet men for forskningen i dansk Ostindien kompagni som helhed.

Gunnar Olsens brug af de engelske og hollandske kilder er blevet overtaget af flere andre senere historikere, ikke mindst Sven Clausen i sin afhandling ”Hovedlinier i Det 1. Ostindiens Kompagni” (1981), giver os en særdeles grundig gennemgang af de danske handelsforbindelser i fjernøsten. Han udvider derudover sin analyse med en grundig magtpolitisk gennemgang, hvor han søger at påvise, at hollænderne i nogen grad forsøgte at holde den danske indflydelse nede, hvorimod englænderne støttede den danske position. Dette skal dog nok ses som en magtpolitisk velovervejede beslutning der, bundede i, at Danmark var

en så lille spiller, og derfor fra de store kolonimagters synspunkt var at foretrække frem for at en anden stormagt fik kontrol over de givne områder.

Med denne tese gør Sven Clausen op med Gunnar Olsens tese om at alle de europæiske kolonimagter i et eller andet omfang støttede hinanden, af den ene grund at de alle var europæere.⁷

Sven Clausen underbygger dette opgør i værket ”Dansk Ostindien” (1992) hvor han redegør for den stærke rivalisering og mistro der var imellem de europæiske magter. Sven Clausen baserer dette, blandt andet på den portugisiske vicekonges ordre om at udsende en armada til Indien, med det formål at fordrive danskerne fra Coromandelkysten⁸. Denne flåde blev dog så vidt vides aldrig sendt af sted, men ikke desto mindre må man tage dette initiativ i betragtning og se det i sammenhæng med den hidsige engelske og hollandske spionage og mistro over for den danske kolonisering af Tranquebar.⁹

En fællesnævner for størstedelen af forskningen i det første Ostindien kompagni er, at forskningen er baseret på det noget sparsomme kildemateriale der er bevaret fra Ostindien kompagniet. Det bevarede kildemateriale er i det store hele materiale fra det Danske og det Tyske kancelli. Det skyldes at kompagniets egne arkiver i det store og hele er gået tabt, hvad vi tidligere har beskrevet i kildekritikken.

Der har dog for Gunnar Olsen og de andre historikere i et vist omfang været mulighed for at supplere materialet med materiale fra de hollandske og engelske arkiver.

At kildematerialet er så relativt begrænset, har dog ikke den store betydning for vores arbejde idet vi som bekendt ikke fokuserer så meget på kompagniets interne forhold som mange af dem, der har arbejdet med området tidligere har gjort, og dermed ikke i samme omfang har haft behov for at anvende denne type informationer.

Størstedelen af forskningen i det første kompagni fokuserer på kompagniets aktiviteter i Indien, eller direkte på kompagniets økonomi og organisation. Her adskiller vi os i vores arbejde idet vi i højere grad sørger forklaringen på kompagniets sammenbrud i de danske politiske og økonomiske forhold i samtiden.

Vi ligger os i høj grad i forlængelse af historikeren Ole Feldbæk, der med blandt andet artiklen ”Kolonierne i Asien” i ”Politikens Danmarkshistorie” (1980) har søgt at indpasse det

⁷ Rindom, Jan; 1995: 6

⁸ Indiens Sydøst-kyst

⁹ Clausen, Sven 1992: 9-10

Ostindiske kompagni i en større sammenhæng ved at koble økonomiske og politiske aspekter til kompagniets historie.

Interessant nok er der i de seneste år blevet skrevet en del om de danske kolonier og Ostindien kompagniet, men størstedelen af disse udgivelser er tydeligt rettet imod en målgruppe på de nederste af folkeskolens klassetrin. Disse værker er for øvrigt i bemærkelsesværdig grad nået til enslydende konklusioner om hvorfor kompagniet opstod og ikke mindst hvorfor det gik konkurs, såsom Trediveårskrigen indflydelse og Christian d. 4's iværksætterånd.

At der er kommet et fornyet fokus på kompagniet og den danske kolonihistorie er jo som sådan ikke overraskede set i forhold til den historiske "modebølge" som vi omtalte tidligere, en bølge vi også selv på godt og ondt er en del af.

2.1. Den merkantilistiske tanke

Merkantilismens funktion i den europæiske historie er blevet fortolket forskelligt af skiftende historikere. Mange historikere har lagt vægt på den politiske karakter med opbygningen af en stærk statsmagt, andre har fokuseret mere på det rent økonomiske aspekt¹⁰.

Men uanset dette er begrebet merkantilisme forbundet med fremvæksten af en stærk statsmagt, og betydningen af en selvforsyningsøkonomi og en positiv handelsbalance.

Begrebet merkantilismen opstod først formelt i 1776 i Adam Smiths værk ”Nationernes Velstand” hvori Adam Smith kritiserer ”the Mercantile system”¹¹. Ifølge Albert Olsen har dette system eksisteret siden slutningen af 1500-tallet, da flere landes regenter og ”regeringer” påbegyndte en langt mere aktiv økonomisk politik, der aktivt greb ind i forholdene for de forretningsdrivende¹². På trods af at merkantilismen ikke var kendt som begreb i begyndelsen af 1600-tallet, har vi alligevel valgt at benytte os af denne betegnelse.

Denne mere aktive indgriben i økonomien var langt mere vidtrækkende end tidligere og kom blandt andet til udtryk gennem flere af de politiske tiltag, som Christian d. 4 forsøgte at gennemføre i Danmark, herunder oprettelsen af det første Ostindien Kompagni.

Baggrunden for flere af disse tiltag skal findes i de forskydninger i verdenshandelen, som bragte Danmark-Norge i kontakt med ”de unge” dynamiske handelsnationer; England og Nederlandene. Desuden førte de mange religionsforfølgelser, især i Frankrig, til migration af blandt andet huguenotter¹³, hvoraf flere var specialhåndværkere og manufakturister¹⁴, til Danmark¹⁵. Denne indvandring tilførte landet ny viden og teknik, som igen søgtes udvidet gennem etableringen af blandt andet Silkeværket¹⁶ og lignende tiltag. Et af disse var ophævelsen af håndværkerlavene i 1613. Håndværkerlavene havde en form, af karteller, der

¹⁰ Glamann, Kristof og Oxenbøll, Erik, 1983: 7

¹¹ Ibid: 7

¹² Olsen, Albert., 1930: 223

¹³ Medlemmer af den franske protestantiske kirke. Disse blev i 1500- og 1600-tallet udsat for forfølgelser af den katolske kirke og dette førte til migration af huguenotter til andre lande, heriblandt Danmark.

¹⁴ En form for tidlig speciel industriarbejder

¹⁵ Glamann, Kristof og Oxenbøll, Erik, 1983: 12

¹⁶ Se kapitel 2.2.3. for nærmere forklaring

kontrollerede produktion og priser og da dette sås som en stor forhindring for fornyelsen af den hjemlige produktion, blev disse opløst¹⁷.

En anden baggrund for merkantilismens fremmarch i Danmark i denne periode hænger sammen med landets stærke økonomi. Danmark befandt sig i slutningen af 1500-tallet og starten af 1600-tallet sig i en højkonjunktur, der især hang sammen med en landbrugskrise og en deraf følgende mangel på fødevarer i det sydlige Europa¹⁸. Som følge af denne krise steg kornpriserne kraftigt i begyndelsen af 1600 og Danmark tilførtes via sin eksport betydelige rigdomme, rigdomme Christian d. 4 forsøgte at bibeholde gennem en aktiv økonomisk politik i et hidtil uset omfang. Christian d.4.s merkantilistiske handelspolitik gik primært ud på at oprette manufakturer¹⁹, der producerede varer, som kunne erstatte de dyre importvarer. Oprettelsen af handelskompagnier var en måde, hvorpå lande kunne sikre sig de nødvendige importvarer uden om andre landes handelsmonopoler. Den merkantilistiske ide var i bund og grund en ide om, at det enkelte land skulle forsøge at skabe en selvforsyningsøkonomi, der kunne sikre landet uafhængighed af andre landes produktion og eksport²⁰.

2.2. Danmark i begyndelsen af 1600-tallet

Danmark var i starten af 1600-tallet at tælle blandt Europas store riger, især i kraft af sin position som dominerende magt i Østersø-området.

Hanseforbundet²¹, som tidligere havde domineret østersøhandelen oplevede en tilbagegang, en tilbagegang den danske søfart og handel nød godt af på trods af at hollandske handelsmænd var begyndte at dominere handlen²². På samme tid havde den hollandske fremgang dog en positiv indflydelse på den danske økonomi, idet Nederlandene i sidste halvdel af det 16. århundrede, som noget nyt var blevet aftager af landbrugsprodukter fra Danmark. Det nye marked havde sammen med en øget afsætning på det sydnorske og nordtyske marked betydet, at de danske producenter kunne sætte produktionen i vejret.²³

¹⁷ Heiberg, Steffen, 2006: 219

¹⁸ Olsen, Albert, 1930: 224

¹⁹ Tidlige industrivirksomheder

²⁰ Olsen, Albert, 1930: 226

²¹ Handelsforbund af nordeuropæiske, primært, tyske byer. Da forbundet var på sit højeste inkluderede det op i mod 70 byer. Efter 1400 ændrer handelen sig og forbundet mister sin betydning.

²² Degn, Ole og Gøbel Erik, 1997: 7

²³ Feldbæk, Ole 1993: 35

Hollænderne skulle op gennem 1600-tallet komme til at spille en stadig større rolle og få en stadig større indflydelse på dansk udvikling og kultur. Især indenfor skibsfarten var hollænderne forgangsmænd og en stor del af de ledende skikkelser i det kommende danske Ostindien Kompagni kom fra Nederlandene, ligeså gjorde inspirationen til kompagniet²⁴.

Det danske rige strakte sig over et geografisk område der arealmæssigt svarer nogenlunde til Frankrigs. Dette areal var dog inklusiv de dele af de tyske hertugdømmer der lå under den danske konge. Ud over hertugdømmerne og det nuværende Danmark, lå Skåne, Island, og ikke mindst Norge under den danske krone²⁵.

Norges status havde indtil 1536 været et selvstændigt rige, der indgik i et rigs- og kongefællesskab med Danmark. Denne status som selvstændig magt blev ændret med kong Christian d. 3's håndfæstning^{26, 27} (norgesparagraffen), paragraffen reducerede i praksis Norge til at være en af de danske landsdele, og dermed blive styret fra centraladministrationen i København²⁸.

Norges status var dog alligevel på mange måder en anden end de andre landsdele hvilket blandt andet skyldtes, at riget i Christian d. 4.s håndfæstning af 1596 omtales som Danmark-Norge. Dette navn benyttes også i forbindelse med de traktater, der bliver indgået mellem Danmark og andre nationer i perioden.²⁹ Når vi i projektet taler om Danmark er der i princippet tale om hele dette område, men da magten er centreret i København har vi valgt at omtale det samlede rige som Danmark.

Den samlede befolkning formodedes at være omkring 1,5 million, hvoraf ”kun” cirka 700.000 boede i Danmark, til gengæld boede der cirka 400.000 i Norge og nogenlunde det samme antal i hertugdømmerne.³⁰

Danmark var stærk i kraft af sin store landbrugsproduktion, sin forholdsvis centraliserede statsmagt og sin store flåde, der i 1610 var en af de mest slagkraftige flåder i Europa³¹.

²⁴ Feldbæk, Ole; 1986: 25-33

²⁵ Knudsen, Tim, 2000: 100

²⁶ Christian d. 3's håndfæstning underskrives af kongen efter borgerkrigen (grevens fejde) er slut i 1536. Håndfæstningen øger kongens magt væsentligt, hvilket sker på bekostning af adelen og kirke (kirken reformeres og kirkegods bliver overtaget af kronen).

²⁷ Mere om håndfæstninger, se næste kapitel.

²⁸ Knudsen, Tim, 2000: 100

²⁹ Ibid: 101

³⁰ Ibid: 100

³¹ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 353

Desuden bestod Danmarks magtmidler omkring år 1600 af en række fæstningsanlæg og våbenlagre, herunder det nyanlagte tøjhuskompleks i København, der fungerede delvist som fæstningsanlæg, men primært som forsyningsdepoter til flådebasen og værftet på holmen³².

2.2.1. Håndfæstningerne

Statsmagten var i princippet delt mellem kongen og adelen og fungerede ved, at et råd af ”rigets bedste mænd” valgte kongen, og kongen udpegede medlemmer til det kongelige råd.³³ Magtfordelingen imellem kongen og dette råd blev stadfæstet igennem de kongelige håndfæstninger.

De kongelige håndfæstninger kan ikke sammenlignes med en egentlig forfatningslov. Håndfæstningerne udstak kun i grove træk og i meget overordnede vendinger kongens magtbeføjelser³⁴. Da håndfæstningerne havde til formål at sikre ”folket” mod vilkårlig magtudøvelse fra kongens side, handlede håndfæstningerne primært om kirkens rolle, rigets udelelighed³⁵ og retssikkerhed for adel og stænder³⁶.

Kongemagten var i praksis arvelig, men hvis der ingen sønner fandtes, skulle kongen findes blandt den danske kongeslægt. Ligeledes var rådets medlemmer valgt blandt landets spidser, og disse pladser gik som regel også i arv. Kongen havde vide beføjelser, men var ikke enevældig, da det kongelige råd og dermed adelen på flere niveauer havde indflydelse på styrets beslutninger.

Ifølge Kongen Christian d. 4.s håndfæstning af 1596 var der tre embedsposter i riget der altid skulle være besat, det drejede sig om hofmesteren, kongens kansler og rigets marsk. Grunden til at disse tre embeder skulle være besat, var at kongen ikke alene var i stand til at klare rigets forretninger. Disse tre embedsmænd havde en dobbeltrolle både som ledende embedsmænd i staten, og som en post som kongens nærmeste hjælpere. Ud over disse tre embedsmænd var der også en rigsadmiral, en rigskansler og norsk statholder.³⁷

³² Ibid: 353

³³ det kongelige råd var i princippet sammensat af Rigs – og stænderrepræsentationen. Rådet var sammensat af adelige og gejstlige. Medlemmerne blev udpeget af kongen og havde embedet på livstid

³⁴ Håndfæstninger er kendt siden Kong Erik Klipping (1249-1286, konge 1259-1286), hvor den første ”officielle” håndfæstning vedtoges på et møde mellem adel og Erik Klipping i 1282. Frem til 1448 aflægges håndfæstningerne for adelen, på et ”danehof”, efter 1448 bliver håndfæstningen fremlagt og godkendt af repræsentanter fra adel og kirke. Brugen af håndfæstninger ophører ved enevældens indførelse i 1660.

³⁵ Det er blandt andet ikke muligt at lade kongens børn arve forskellige dele af riget.

³⁶ Knudsen, Tim, 2000: 100-101

³⁷ Ibid: 101

Der var som sådan tale om et lille statsapparat, baseret på disse topembedsmænd. Ud over kongen og den snævre kreds af embedsmænd var det kongelige råd den øverste magt instans. Rådet deltog dog ikke direkte i den daglige administration, og det kongelige råds indflydelse gik derfor i det daglige igennem embedsmændene og den indflydelse, de forskellige rådsmedlemmer havde igennem deres poster og titler.

Antallet af embedsmænd var støt stigende fra slutningen af 1500-tallet, hvilket skyldtes den stigende centralisering af statsapparatet, en udvikling der fortsatte op igennem 1600-tallet³⁸ Der var dog fortsat tale om et begrænset statsapparat der var bygget op om kongen og hans topembedsmænd.

Som udgangspunkt var de fleste topembedsmænd adelige, men efterhånden som staten voksede, og kongens afhængighed af adelen blev mindre, påbegyndtes en forandring af administrationen hen imod en professionalisering.³⁹ Denne udvikling der til en vis grad underminerede de adeliges privilegier og magtbase hang formodentligt sammen med den generelle udvikling i samfundet, hvor der i byerne var et voksende borgerskab som langsomt vandt frem og dermed underminerede den adelens magtposition.

2.2.2. Dansk kancelli

Dansk Kancelli var, så at sige, centrum for centraladministrationens arbejde, og det var herfra stort set alle slags forvaltningsopgaver blev varetaget. Kancelliet varetog på trods af navnet også store dele af de danske diplomati, dog med undtagelse af korrespondancer på tyske eller latin, der blev varetaget af Tysk Kancelli.

Af særlig interesse for os er det naturligvis at kancelliet havde det administrative ansvar for næringslivet, da Dansk Kancelli af den grund nærmest uundgåeligt må have været involveret i godkendelsen af og privilegierne til det første danske Ostindien kompagni.⁴⁰

Dansk kancelli blev ledet af kongens kansler, der var kongens nærmeste embedsmand og ham, der varetog kontakten imellem kongen og kongens råd. Hans arbejdsopgaver var en blanding af uden- og indenrigsminister, kombineret med en rolle som privatsekretær for kongen. Som følge af kanslerens arbejdsopgaver var han typisk nødt til at være tæt på kongen,

³⁸ Knudsen, Tim, 2000: 101

³⁹ Ibid: 102

⁴⁰ Ibid: 102

hvilket betød, at det ofte var den øverste af kancellisekretærerne, der fungerede som daglig leder.⁴¹ Dette kan i princippet have været en medvirkende årsag til at den stigende professionalisering i administrationen.

Uanset denne af var kong Christian d. 4. gennem hele sit liv aktivt deltagende i politik, og specielt i de senere år af hans regeringstid særdeles aktiv.⁴²

2.2.3. Kong Christian d. 4.

Danmark havde ved Frederik d. 2's død i 1588, oplevet en fredsperiode på et par årtier. Den nordiske syvårskrig var afsluttet i 1570, og landet havde siden oplevet en højkonjunktur som tidligere beskrevet. Landbrugsproduktionen og eksporten af denne voksede og velstanden øgedes. Det var især eksporten af korn og okser, som var en indbringende forretning, og handelsflåden øgedes i takt med stigningen i eksporten⁴³.

Christian d. 4 var ved sin fader, Frederik d. 2's død, kun elleve år. Danmark blev derfor i en periode på 8 år styret af en formynderregering under det kongelige råd og kansler Niels Kaas, indtil den unge Christian var gammel nok til at træde ind i rollen som konge⁴⁴.

I 1596 blev Christian kronet som Danmark-Norges konge, en kongeperiode der varslede store omvæltninger for Danmark.

Christian d. 4 markerede sig hurtigt som en ambitiøs konge, der ønskede at udvide sit rige. Det første fingerpeg om kongens senere ekspansive tendenser, må have været grundlæggelsen af fæstningsstaden Kristianopol i Blekinge (år 1600). En fæstning der var tænkt som modvægt til den svenske fæstning i Kalmar⁴⁵.

Forholdet til Sverige var i det hele taget anspændt, hvilket ses af gentagne danske beskyldninger om svensk chikane af danske østersø-købmænd og beskyldninger om svenske ekspansionsplaner i Lapland og Nordnorge.

Christian d. 4 ønskede en krig mod Sverige, men rådet strittede imod, og kongen kunne ikke erklære krig uden rådets samtykke. Derfor truede den danske konge med at starte en krig mod

⁴¹ Ibid: 102

⁴² Knudsen, Tim, 2000: 104

⁴³ Degn, Ole og Gøbel, Erik, 1997: 7

⁴⁴ Scocozza, Benito og Jensen, Grethe; 2006: 128-129

⁴⁵ Ibid: 130

Sverige som hertug af Slesvig-Holsten. Årsagen til denne trussel var, at rådet ikke havde indflydelse på, hvordan han brugte sin magt i hertugdømmerne, men kun på hvordan han brugte kongemagten. Rådet indvilligede derfor modstræbende i at bevillige penge til krigen mod Sverige og denne blev erklæret d. 4. april 1611, krigen blev senere kendt som Kalmarkrigen⁴⁶.

Krigslykken var ikke ubetinget med danskerne, men vekslede mellem dansk og svensk fremgang. Det kom endda så vidt, at den svenske kong Karl d. 9 i august udfordrede Christian d. 4 til en duel, hvilket Christian dog afslog, og kort efter døde kong Karl. I 1612 gik krigen mere i danskernes favør, men englænderne og specielt hollænderne var i mellemtiden begyndt at se skævt til forstyrrelserne i Østersøhandelen som krigen medførte. På deres foranledning og mægling begyndtes fredsforhandlinger, der den 20. januar 1613 førte til fredsaftalen i Knærød⁴⁷.

En af hovedårsagerne til den engelske og hollandske intervention i krigen var, at Danmark med Storebælt og specielt Øresund beherskede adgangen til Østersøen og Øresundstolden. At et enkelt land havde noget der lignede monopol på gennemsejlingen til og fra Østersøen, var ikke noget, de store handelsnationer var interesserede i, specielt ikke i krigssituationer, hvor behovet for statslige indtægter er større end ellers og prisen for en gennemsejling derfor steg betydeligt. Udover de praktiske og økonomiske grunde til at ønske fred i Skandinavien havde hverken England eller Nederlandene interesser i, at et af de skandinaviske lande skulle vinde for meget frem på bekostning af det andet. Man kan sige, at det for England og Nederlandene gjaldt om at sikre magtbalancen i Skandinavien, for at få så gunstige handelsforhold som muligt.

Selvom krigen ikke fik så store følger for befolkningen og handelslivet, som Trediveårskrigen, betød krigen store skattestigninger og udskrivninger af mandskab til hæren. Desuden fik befolkningen det første indtryk af den magtkamp mellem Danmark og Sverige, som skulle komme til at præge det meste af det 17. århundrede⁴⁸. En magtkamp der i bund og grund handlede om, hvilket land der skulle være det dominerende i Skandinavien.

⁴⁶ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 383

⁴⁷ Ibid: 384-385

⁴⁸ Degn, Ole og Gøbel, Erik, 1997: 7

Freden førte ikke til indfrielse af alle Christian d. 4's mål, men dog anerkendte svenskerne, den danske suverænitet over Nordnorge. Desuden blev svenskerne presset til at betale krigsskadeerstatning på 1 million rigsdaler⁴⁹, penge som kongen i realiteten kom til at råde over⁵⁰. Disse penge blev blandt brugt på kongens mange initiativer til styrkelse af det danske handels- og næringsliv, herunder oprettelsen af Ostindien Kompagniet.

Christian d. 4 var allerede i 1605 gået i gang med initiativer til at starte en dansk tekstil fremstilling i større målestok, ved at lade tugt-⁵¹ og børnehuset producere klæde. Efterspørgslen fulgte dog ikke med og efterhånden endte størstedelen af klædet i kongens klædekammer⁵².

Klædekompaniet og senere Silkeværket blev dog begge fiaskoer, da det danske marked var for lille til at forrente en så omkostningskrævende produktion, og selv om en eksport af disse produkter måske kunne have afhjulpet fiaskoen, blev dette ikke forsøgt⁵³.

Som vi tidligere har været inde på i merkantilisme-kapitlet gik denne politik ud på at man gennem regeringsindgreb skulle styrke statens økonomi. Handelsbalancen skulle styrkes gennem eksport af indenlandske produkter og importforbud eller toldhindringer for udenlandske produkter⁵⁴. Disse skulle til gengæld komme fra en hjemlig produktion der blev oprettet, herunder initiativet med en dansk tekstilindustri og senere en silkeproduktion. At den danske økonomi skulle styrkes var ikke kun et spørgsmål om at bringe Danmark op i toppen af stormagter, det var tillige en påtrængende økonomisk og politisk nødvendighed. Udbygningen af de mange fæstningsanlæg og anlæggelser af nye byer som Christian d. 4 satte i værk var dyrt, og aktivitetsudvidelsen truede med at ødelægge den gode danske økonomi fra før Kalmarkrigen⁵⁵, se tidligere omtale af økonomien.

⁴⁹ Laursen L. 1916, bind 3: 314, Kong Gustav Adolfs gældsbevægelse til Christian d. 4.

⁵⁰ Scocozza, Benito og Jensen, Grethe, 2006: 131

⁵¹ Tugthuse; betegnelse for fængsler,

⁵² Scocozza, Benito og Jensen, Grethe, 2006: 132

⁵³ Heiberg, Steffen, 2006: 218

⁵⁴ Degn, Ole og Gøbel, Erik, 1997: 7

⁵⁵ Heiberg, Steffen, 2006: 217

2.2.4. Danmark efter Kalmarkrigen

Danmark stod i årene efter Kalmarkrigen på et højdepunkt af magt og prestige.

Magtpositionen var ikke alene opnået på grundlag af sejren over Sverige, men havde også rod i et velfungerende centralstyre og stærke finanser.⁵⁶

Christian 4.'s egen magtposition var efter Kalmarkrigen ligeledes væsentligt styrket, såvel indadtil som udadtil. Selv om det ikke var lykkedes at nedkæmpe Vasa-dynastiet, var Danmark blevet hævet til en stilling som den førende magt i Skandinavien.⁵⁷

Den i forvejen gunstige danske økonomiske situation med overskud på statsbudget blev med Elfborgs løsenet væsentligt forstærket. Kongens enorme økonomiske råderum benyttede han blandt andet til udlån til adelen, mod en passende rente. Disse lån betød, at kongen bandt store dele af adelen tættere til sin person via etableringen af et afhængighedsforhold, der yderligere forstærkede hans stilling og magt. Den gode økonomi gav desuden Christian 4. gode betingelser for en stræben efter at omdanne København til Østersøens førende handelsby igennem en række merkantilistiske tiltag.⁵⁸

København voksede under Christian d. 4., hvilket kan ses af at hovedstadens indbyggertal fra 1600 til slutningen af Christian 4. regeringstid steg fra omkring 20.000 til op i mod 30.000⁵⁹.

Christian d. 4. ønskede at styrke næringslivet i byernes indtjening og derigennem skabe et finansielt alternativ til de skatteindtægter, man fik fra landbruget, skatter som udgjorde hovedparten af statens indtægter⁶⁰.

Et direkte resultat af Christian d. 4's økonomisk politik og satsning på forretningslivet i København, var at der opstod en ny klasse i borgerskabet.

Den nye borgerklasse opnåede i stigende grad indflydelse, der udover at være skabt på baggrund af den statslige handels- og økonomi politik, også i høj grad hang sammen med, at der i København blev skabt et sælgers marked, der var et resultat af at der i hovedstaden nærmest var kontinuerlig statslig krigsforberedelse og udvidelser af de militære anlæg,

⁵⁶ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 389

⁵⁷ Ellehøj 1988: 24 -26

⁵⁸ Ellehøj, Svend, 1988: 24 -26

⁵⁹ Ibid: 147

⁶⁰ Heiberg, Steffen, 2006: 218

specielt flådestationen og de dertil hørende værfter. Dette drog kapitalstærke og leveringsdygtige spekulanter fordel af, da staten måtte betale markedsprisen for disse varer.⁶¹ At staten ikke havde mulighed for at indhente bedre tilbud mener vi må skyldes manglende konkurrence.

3.1. Den tidlige kolonihistorie

Da Danmark i slutningen af 1615 blev kontaktet af to hollandske købmænd, der luftede ideer om at starte et dansk ostindisk kompagni⁶² var Indien og Asien ukendte for de fleste almindelige borgere. Det var dog imidlertid ikke helt ukendt for kongen og de danske købmænd, som gik ind i projektet. De havde allerede kendskab til en lukrativ handel langt fra Europa, en handel der byggede på hollændernes og englændernes gennembrydning af de portugisiske og spanske besejlingsmonopoler i starten af d. 17. århundrede⁶³. Det var denne åbning af søvejene, der i starten af 1620'erne førte til starten på det danske kolonirige og de danske oversøiske handelskompagnier.

I 1497 var det ved hjælp af en arabisk navigatør lykkedes portugisiske Vasco de Gama og hans fire skibe at nå Indien. Fra Vasco de Gama ankom og cirka hundrede år frem i tiden havde portugiserne gennem deres militære overlegenhed og den spansk-portugisiske delingsaftale af 1494⁶⁴ stort set monopol på søhandelen med Asien.

Dette monopol blev imidlertid brudt i slutningen af 1500-tallet, da kong Filip 2. af Spanien⁶⁵ forbød hollænderne at handle med krydderier gennem Lissabon⁶⁶. Hollænderne blev støttet af deres engelske allierede i deres kamp og dette førte sammen med den spanske annektering af Portugal til begyndelsen på enden for det portugisiske monopol på den asiatiske søhandel⁶⁷.

⁶¹ Feldbæk, Ole, 1993: 46 - 47

⁶² Se næste kapitel for en uddybning.

⁶³ Feldbæk, Ole; 1980: 35

⁶⁴ Den spansk-portugisiske delingsaftale, eller Tordesillasaftalen havde i 1494 delt verden i en vestlig spansk interessesfære og en østlig portugisisk.

⁶⁵ Nederlandene hørte under den spanske trone, men begyndte i 1565 et oprør, som førte til de nordlige Nederlandens løsrivelse. Krigen fortsatte imidlertid og da kong Filip 2. i 1580 erobrede Portugal, førte dette til en udvidelse af krigen til de portugisiske kolonier i Indien og Asien.

⁶⁶ Den hollandske krydderihandel byggede på videresalg af krydderier købt i Lissabon. Hollænderne havde i praksis noget der lignede monopol på videresalget af varer fra Asien. Da dette blev brudt, måtte de i stedet søge at importere krydderierne fra Asien, hvilket førte til, at de nærmest udkonkurrerede portugiserne i Asien.

⁶⁷ Skovmand, Sven; 2006: 209

Hollænderne og englænderne opererede ganske vist separat i Asien, men deres operationer mod det portugisiske kolonirige havde dog en række fælles træk. Begge var de interesseret i at trænge ind på især det indonesiske krydderi og pebermarked, idet disse vare hørte til de mest eftertragtede varegrupper i Europa. I modsætning til portugiserne var det nederlandske og engelske koloni- og handelsimperium baseret på handelskompagnier. Denne organisationsforms fremvækst skyldtes de enorme pengesummer der var nødvendige for at udruste og opretholde de lange og dyre ekspeditioner. Ved at sprede risikoen i et kompagni med mange hundreder andre købmænd kunne der rejses midler til at sende flere og større ekspeditioner af sted. Kompagnierne var dog ikke helt private, men i tæt forbindelse med statsmagten, noget vi senere skal se i høj grad også var tilfældet i Danmark.

Den statslige indblanding sås blandt andet i Nederlandene, da de otte tidligere handelskompagnier i 1602 på statens initiativ blev slået sammen til det Forenede Nederlandske Ostindiske Kompagni⁶⁸.

Til gengæld for sammenlægningen fik det nederlandske og senere også det engelske kompagni vidstrakte beføjelser, både økonomisk og militært i Asien.

England var dog præget af indenrigspolitiske stridigheder i midten af det 17. århundrede. De indre stridigheder stod mellem parlamentet og kongen, hvilket blandt andet førte til afsættelsen og henrettelsen af kong Karl d. 1.⁶⁹

Det var derfor det nederlandske kompagni der førte an i bruddet på det portugisiske monopol, og derfor også hollænderne, der i en tid kom til at dominere den asiatiske handel. Tillige blev det nederlandske kompagni et forbillede og en inspiration for kommende kompagnier i andre lande, herunder Danmark⁷⁰.

Nederlandene satte sig hurtigt på det meste af Indonesien, hvor de fra Batavia (nuværende Jakarta) styrede det nederlandske kolonirige i en uafbrudt periode fra 1611 til 1942, da den japanske besættelse blev begyndelsen til enden på det hollandske imperium⁷¹.

⁶⁸ Feldbæk, Ole; 1980: 40

⁶⁹ Skovmand, Sven; 2006: 212-213

⁷⁰ Feldbæk, Ole; 1980: 40

⁷¹ Ibid: 41

3.2. Oprettelsen af det Ostindiske kompagni

I slutningen af år 1615 blev kong Christian d. 4. opfordret til at oprette et handelskompagni med henblik på handel i Ostindien. Opfordringen stammede fra to hollandske købmænd, Herman Rosenkrantz fra Rotterdam og Jan de Willem fra Amsterdam⁷². Sammen med en gruppe københavnske købmænd havde de to hollændere truffet forberedelser til oprettelsen af et dansk oversøisk handelskompagni, efter hollandsk model og det var på denne baggrund de havde opsøgt kongen, for at ansøge om den endelige godkendelse. Det lykkedes for købmændene at få overbevist kong Christian d. 4 om fordelene ved og mulighederne i et sådant kompagni og han godkendte derfor det fremlagte projektet.

Den 17. marts 1616 stadfæstedes det Ostindiske kompagnis 33 oktroj (regelsæt). Stadfæstelsen markerede samtidig oprettelsen af det første danske aktieselskab⁷³. At det danske handelskompagni var opbygget efter inspiration efter det hollandske, kan ses af, at flere af de 33 artikler er direkte oversættelser af artikler fra det hollandske kompagnis oktroj af 1602⁷⁴. Ifølge Richard Willerslev er 20 ud af de 33 artikler stortset direkte oversat fra det hollandske kompagnis oktroj,⁷⁵ dog er rækkefølgen ikke fuldstændigt den samme. Grunden til at man har valgt at ændre i rækkefølgen er ikke til at sige, men det er oplagt at tro at det til dels skyldes forskellig vægtning af de enkelte paragraffer, men der kan selvfølgelig også være andre årsager, såsom den juridiske tradition, og at man ønskede at skjule, at man i så høj grad havde kopieret et andet kompagnis oktroj.

Af kompagniets oktroj fremgår hvilke fordele kompagniet skulle have. Kompagniet fik et monopol på 12 år på at besejle og handle på Ostindien, Kina og Japan. Det blev desuden tilladt kompagniet at ansætte udenlandske søfolk med erfaring fra tidligere asiensrejser.

Vigtigere for kompagniets fremtidige skæbne var imidlertid de vedtagne ledelsesregler. Disse var formuleret af de syv grundlæggere og blev sammen med resten af kompagniets oktroj godkendt af kongen⁷⁶. Reglerne sikrede initiativtagerne afgørende indflydelse på bekostning af både kongen og de øvrige aktionærer. Ledelsen bestod af de syv oprindelige initiativtagere som fik titel af forvaltere. De var uafsættelige og når en døde, skulle de tilbageværende ledere

⁷² Ibid: 42

⁷³ Feldbæk, Ole; 1986: 25-33

⁷⁴ Feldbæk, Ole, 1986: 25-33

⁷⁵ Willerslev, Richard; 1944: 8

⁷⁶ Feldbæk, Ole, 1986: 25-33

vælge hans efterfølger. På trods af at kompagniet i teorien var et aktieselskab havde aktionærerne dermed ingen indflydelse på direktionen og derfor ikke andre sanktionsmuligheder overfor ledelsen, end at sælge deres aktier⁷⁷.

Disse regler blev dog senere lavet om, hvad vi vil komme ind på senere i projektet.

Kongen havde efter godkendelsen af kompagniets paragraffer og bevillingen af handelsrettighederne indtaget en tilbageholdende rolle i kompagniets videre arbejde. Han hjalp dog kompagniet i gang ved at hjælpe med at finde investorer⁷⁸.

Som nævnet blev der i forbindelse med oprettelsen af kompagniet givet tilladelse til at der måtte ansættes udenlandske sømænd der havde erfaring med asiensrejser⁷⁹. Det at ansætte sømænd fra andre nationer på sådanne ture har måske nok officielt været, noget der skulle gives dispensation til, men i praksis har det næppe været noget de enkelte sømænd, der søgte hyre, har skænket mange tanker. En stor del af besætningen på den danske handelsflåde var således hollændere, på trods af, at der fra hollandsk side var udstedt forbud mod, at hollandske matroser foretog rejser til Indien på ikke-hollandske skibe.⁸⁰ Et forbud der blev udstedt netop for at besværliggøre andre nationers forsøg på at opbygge kompagnier der kunne konkurrere med det hollandske.

Dette forbud lykkedes det dog det danske gesandtskab i 1619⁸¹ at få ophævet efter en række forhandlinger. Det lykkedes først for det danske gesandtskab at få ophævet forbuddet i 1619, et år efter at den første ekspedition var afsejlet. Dette har åbenlyst ikke haft direkte indflydelse på forhyringen af hollandske søfolk. Forhandlingerne viser dog alligevel noget, både om den uvilje hollænderne har haft over for andre europæiske nationers forsøg på at opbygge konkurrerende handelskompagnier, men måske endnu mere interessant kan disse forhandlinger ses som et billede på nødvendigheden af de mellemstatslige relationer i starten af 1600-tallet. Relationer der på trods af et spinkelt og meget ufuldendt diplomati⁸² alligevel i flere tilfælde har held til at påvirke begivenheder både positivt og negativt.

⁷⁷ Feldbæk, Ole; 1980: 43

⁷⁸ Wagner, Hans, 2006: 10 -11

⁷⁹ Ibid: 10 -11

⁸⁰ Wagner, Hans, 2006: 14

⁸¹ Larsen; Kay, 1907: 14

⁸² De diplomatiske relationer imellem de europæiske nationer kommer først for alvor i gang efter den Vestfalske fred i 1618.

3.2.1. Machelis Boshouwers

Efter oprettelsen i 1616 var det gået langsomt med at rejse de nødvendige midler til at udstyre den første Ostindien ekspedition, og det var først med Machelis Boshouwers ankomst i efteråret 1617, at der igen kom gang i kompagniets aktiviteter. Machelis Boshouwer ankom som leder for en hollandsk delegation og fik foretræde for kong Christian d.4.⁸³ Machelis Boshouwer hævdede, at han siden 1610 havde arbejdet for det hollandske kompagni i Indien, nærmere bestemt på Coromandelkysten, og siden 1612 havde han arbejdet for ”kejseren” af Ceylon⁸⁴, rajah (fyrst) Senarat af Kandy⁸⁵. Machelis Boshouwer hævdede, at han i 1615 var blevet pålagt af fyrsten at drage til Europa for at skaffe militær hjælp mod portugiserne som fyrsten på den tid lå i krig med. Machelis Boshouwer var draget til Holland, hvor det dog ikke var lykkedes ham at skaffe hjælp og han var derfor fortsat til Danmark for at prøve lykken der. Han legitimerede sin historie ved at fremlægge fyrstens fuldmagt som udover en fuldmagt til at forhandle på fyrstens vegne også indeholdt Machelis Boshouwers forskellige titler; Fyrste af Migomme, ridder af den gyldne Sols orden, krigsrådspræsident for rahaj’en, admiral og kejserriget Ceylons generalkaptajn til søs.

Christian d. 4 blev overbevidst om mulighederne i de fremlagt tilbud og udbetalte Machelis Boshouwer betydelige beløb for opholdet, tillige med at kongen stod fader for Boshouwers nyfødte søn, Christian⁸⁶.

Machelis Boshouwers ankomst fik en afgørende betydning for kompagniets skæbne idet det i høj grad må tilskrives ham, at det lykkedes af få kong Christian til at gå mere aktivt ind i at rejse den nødvendige kapital, både med direkte investeringer og med yderligere hjælp til at skaffe andre investorer. Kongen lagde eksempelvis pres på de danske købstæder for at få dem til at investere i kompagniet, hvilket delvist lykkedes som det fremgår af figur 1., herunder

Aftalerne mellem Machelis Boshouwer og Christian d. 4 bestod dog ikke kun af handelstraktater. Den 30. marts 1618 undertegnede kongen en alliance- og handelstraktat med fyrsten af Kandy’s gesandt, Machelis Boshouwer. Denne traktat indebar, at danskerne fik tolv

⁸³ Wagner, Hans, 2006: 12

⁸⁴ I dag Sri Lanka

⁸⁵ By midt på Ceylon

⁸⁶ Feldbæk, Ole; 1980: 44

års eneret på Ceylons handel og en række økonomiske fordele. Til gengæld for dette forpligtede Danmark sig til at yde den militære hjælp, som Machelis Boshouwer var blevet udsendt for at skaffe. Den militære styrke skulle bestå af et armeret og udrustet skib samt en styrke på 300 landsoldater, en styrke som fyrsten ifølge en tillægsprotokol til traktaten forpligtede sig til at betale ud-, hjemrejse og ophold for⁸⁷.

Det blev i tillægget fastsat, at betalingen for de 300 soldater skulle være et beløb på 94.449 rigsdaler,⁸⁸ et beløb der skulle bruges til at indkøbe varer til returladningen. Alene af den årsag bliver udbetalingen af dette beløb vital for rejsens succes. Dette understreges af, at betalingen for tropperne vil øge kompagniets samlede kapital med cirka 50 procent. At kongen indvilliger i at lade kompagniet indkøbe returvarer for dette beløb, tilskriver vi i høj grad kongens interesser i kompagniet, som vi tidligere nævnt var Christian d. 4.s interesser i kompagniet ikke begrænsede til den gevinst han personligt kunne regne med at vinde ved en vellykket rejse, men også i høj grad bundet op på hans forhåbninger om, at kompagniet kunne være med til at skabe en merkantilistisk økonomi.

Det må dog formodes, at kongen også i kraft af sin position kunne regne med, at kompagniets gæld til ham ville blive tilbagebetalt før de resterende investorer begyndte at få del i et eventuelt overskud, og at han dermed kunne investere i kompagniet med en mindre risiko end de resterende investorer.

I august 1618 oprettedes der indenfor Ostindisk Kompagni en særlig Ceylon-afdeling med en selvstændig ledelse og med en kommende selvstændig repræsentation på Ceylon⁸⁹.

Man havde i 1616 i kompagniets ledelse regnet med at man kunne rejses en aktiekapital der var stor nok til at finansiere afsendelsen de første tre flåder, og det var forventningen at disse tre flåder ville kunne hjemføre tilstrækkeligt med værdifulde varer til, at økonomien i handelskompagniet ville kunne løbe rundt uden yderligere indskud.

Dette mål blev dog aldrig gennemført, da aktietegningen forløb langsomt. Der kom dog som nævnt bedre gang i aktietegningen efter Machelis Boshouwers ankomst, hvilket utvivlsomt skyldtes Christian d. 4's øgede engagement i selskabet. Efter pres fra kongen, og ved at Christian d. 4 og kongefamilien selv gik foran i aktietegningen (noget der fremgår af figur 1.

⁸⁷ Laursen, L, 1916, bind 3; 318-338; Alliance og Handelstraktat mellem Kong Christian IV af Danmark-Norge og Kejser Cenviradt Adassin af Ceylon.

⁸⁸ Ibid: 337

⁸⁹ Feldbæk, Ole; 1980: 44

herunder) lykkedes det i tiden frem til 1620 at skaffe en aktiekapital på 179.000 rigsdaler. Dette beløb skal ses i forhold til kongens og rigets samlede årlige indtægter i denne periode beløb sig til ca. 400.000 rigsdaler,⁹⁰.

Tabel over participanternes sociale og geografiske fordeling, deres antal og indskud.

	Antal personer	Indskud i rd.		
Kongefamiljen.....	3	22.500		
Adel	40	27.500		
Professorer, doktorer og magistre i Kbh.	16	10.100	Summa Kbh.: 85	Summa Kbh.: 62.900
Borgmestre, raad og byfogder i Kbh.	15			
Ovrige borgere i Kbh.	54			
Magistrat og borgere i de danske provinser	103 ^a	31.175		
Magistrat og borgere i de norske provinser	17 ^a	16.464		
Magistrat og borgere i hertugdømmerne	3 ^a	5.240		
Borgere i Hamburg.....	8	4.820		
Hollændere	3	8.400		
Summa...	262 ^a	178.999 rd.		

¹ RA. D. Kanc. Kompagniets arkiv.
² Paa grundlag af participantliste i kompagniets arkiv (RA.).
³ Angiver et minimum.

Tabel over investorenes antal og indskud fra 1620⁹¹

Til figur 1. bør det bemærkes at Christian d. 4. selv investerer 16.000 rigsdaler i kompagniet, hvilket er det største enkeltbeløb, der blev investeret,⁹² hvilket tydeligt viser kongens tro på mulighederne i kompagniet.

Selvom kongefamiliens andel af aktietegningen formelt bliver opgjort til omkring 12,5 procent, har denne andel uofficielt været langt større, idet kong Christian d. 4, som vi tidligere har været inde på, førte en omfattende udlånsvirksomhed, og en stor del af disse lån gik til private, der til gengæld for lånene forpligtede sig til at købe aktier i Ostindien kompagniet⁹³. Dette betyder dog ikke nødvendigvis at kongens indflydelse på kompagniet tilsvarende blev væsentligt øget som et resultat af disse lån. Som allerede nævnt var aktionærens direkte indflydelse på kompagniets aktiviteter meget begrænsede. Kongens indflydelse må derfor

⁹⁰ Ibid: 46

⁹¹ Willerslev, Richard 1944: 17

⁹² Ibid: 17

⁹³ Feldbæk, Ole; 1980: 46

antages i høj grad at hænge sammen med netop det, at han var konge, og der dermed ikke ville være noget kompagni uden hans interesse i oprettelsen og driften af kompagniet.

Det var for øvrigt ikke tilladt at købe aktier i kompagniet for lånte penge, så de kongelige lån kunne i princippet ikke indgå direkte i kompagniets kapital, men kun ad omveje blive ført ind i kompagniet. Der var endvidere en begrænsning på, hvor små beløb der kunne købes aktier for, hvilket betød, at en del mindre aktionærer var afskåret fra direkte investeringer og henvist til at skyde låne penge til folk, der allerede havde aktier i kompagniet, typisk medlemmer af direktionen.

Trods det at det set med danske øjne var en betydelig sum penge, var det danske kompagni af ringe størrelse i forhold til andre europæiske kompagnier. Alene startkapitalen til kompagniet kan bruges som sammenligningsgrundlag. Det nederlandske kompagni havde således en startkapital på 6,5 million gylden hvilket var et gigantisk beløb set i forhold til den danske investering⁹⁴.

En af grundene til at det var svært at finde kapital i Danmark var, formodentlig, at der med oprettelsen af dansk Ostindien kompagni var tale om det første danske aktieselskab, hvilket i bund og grund må betragtes som et brud med den ”normale” investeringsform, hvor man typiske investerede i noget mere håndgribeligt, såsom jord.

Det problem havde hollænderne ikke haft i lige så høj grad da Holland ikke i samme grad som Danmark var bygget op om landbrug.

Som vi tidligere har omtalt var der i begyndelsen af 1600-tallet gode priser på fødevarer, hvilket gjorde jordbrug og investeringer i jord ikke bare sikre, men også til gode forretninger. Der var ikke nogen garanti for at dette ville være tilfældet ved at skyde penge i en så usikker forretning som det danske Ostindien kompagni, hvilket som vi senere skal se viste sig at være sandt

3.2.2. Ekspeditionen til Ceylon

I slutningen 1618 var den første ekspedition langt om længe klar til at sejle mod Ceylon. Dog var det første danske skib, jagten *Øresund* under kommando af Roland Crappé, allerede afsejlet fra København d. 18. august 1618. *Øresund* skulle efter planen sejle i forvejen til

⁹⁴ Olsen, Gunnar, 1966: 40

Ceylon, hvor Roland Crappé havde til opgave at overbringe den indgåede traktat fra Christian d. 4. til fyrsten af Kandy, så traktaten kunne blive endeligt ratificeret. Crappé skulle samtidigt træffe forberedelser til modtagelse af resten af flåden og indsamle varer til returladningen.⁹⁵

Den 29. november 1618 satte resten af den danske flåde, bestående af fire skibe, kurs mod Ceylon. Det Ostindiske Kompagni bidrog med de to skibe *Christian* og *København* mens den kongelige orlogsflåde bidrog med de to krigsskibe *David* og *Elefanten*. Ombord på skibet *David* var fyrsten af Kandy's befuldmægtigede Marchelis Boshouwer. Det var dette skib, der skulle stilles til rådighed for fyrsten som følge af traktaten. De 300 soldater, der skulle udgøre de lovede landtropper, blev under rejsen fordelt på de forskellige skibe. Soldaterne var for størstedelens vedkommende danske og tyske lejesoldater, under kommando af danske adelige officerer⁹⁶

Elefanten var flådens flagskib og under kommando af den 23-årige adelsmand Ove Gjedde, der var flådens øverstbefalende og kongens repræsentant. *Elefanten* var udsendt for at assistere ved anlæggelsen af fæstninger og ved erhvervelsen af handelsstøttesteder samt beskytte kompagniets skibe.⁹⁷

Roland Crappé ankom planmæssigt til Ceylon nogle måneder før den øvrige ekspedition. Her modtog han fra fyrsten en opfordring til straks at angribe portugiserne⁹⁸.

Selvom et angreb på en europæisk stormagt naturligvis var forbundet med en stor risiko, fulgte Roland Crappé opfordringen og angreb portugiserne. Efter at have erobret 5 små sampaner⁹⁹ mødte han ud for Coromandelkysten en overlegen portugisisk styrke og i forsøget på at undslippe drev *Øresund* på grund. Portugiserne fangede og henrettede flere af besætningsmedlemmerne som straf for sørøveri. Sammen med den resterende del af besætningen undslap Roland Crappé og søgte tilflugt hos Nayak (fyrst) Rangunatha af Tanjore som Roland Crappé havde mødt, mens han arbejdede for det hollandske handelskompagni.¹⁰⁰

⁹⁵ Arb-El Dayem, Torben 2006: 180

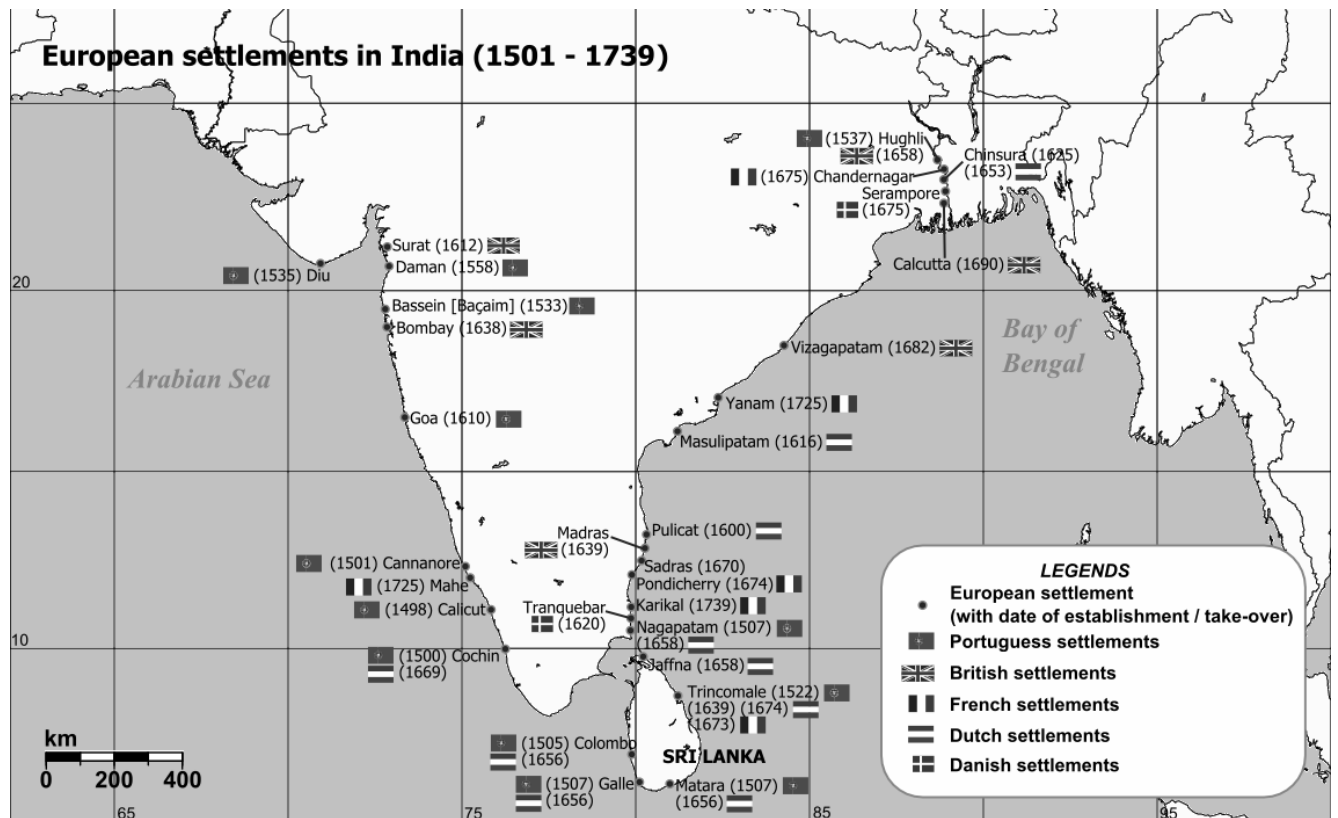
⁹⁶ Larsen, Kay, 1907: 15

⁹⁷ Feldbæk, Ole; 1980: 47

⁹⁸ Rindom, Jan; 1995: 24

⁹⁹ Lokalt byggede, mindre handelsskibe.

¹⁰⁰ Feldbæk, Ole; 1980: 53

Kort over Indien, med vigtigste kolonier, inklusiv danske.

Det var en både anstrengende og farefuld færd¹⁰¹ der ventede Ove Gjedde og resten af ekspeditionen, der i november 1618 begav sig mod Ceylon.

Allerede kort efter afrejsen mødte ekspeditionen de første problemer, da et af skibene, sprang så voldsomt læk, at flåden var tvunget til at søge læ mens skibet blev repareret, hvilket betød en måneds forsinkelse.¹⁰²

En forsinkelse på en måned forekommer måske ikke af så meget, men sagen er at denne forsinkelse kan have været medvirkende til, at flåden blev ramt af vindstille på rejsen langs med den afrikanske vestkyst. I farvandet ved Azorerne blev ekspeditionen angrebet af franske sørøvere. Disse havde dog undervurderet deres ofre og led et nederlag til den danske flåde, der ved sejren erobrede to af de tre fjendtlige skibe.¹⁰³

Der er noget, der tyder på, at rejsen var præget af manglende disciplin, og i takt med at skibene nåede varmere klimaer, voksede problemerne med at holde provianten frisk, hvilket

¹⁰¹ Rejsen er beskrevet indgående af Torben Arb-El Dayem i værket "Det Ostindiske Eventyr - Ove Geddens rejse til Ceylon og Indien 1618-22".

¹⁰² Wagner, Hans, 2006: 20

¹⁰³ Arb-El Dayem, Torben, 2006: 106 - 110

blev forværret af at flåden, som nævnt ovenfor løb ind i lange perioder med vindstille. Rejsen langs den afrikanske kyst kom på den baggrund til at vare tre måneder.¹⁰⁴ Den langsommelige rejse betød, at det oftere end beregnet blev nødvendigt at gå i land og søge efter frisk vand, hvilket førte til sammenstød med indfødte grupper, sammenstød der i flere tilfælde resulterede i tab af mandskab der blev slået ihjel eller taget til fange.¹⁰⁵

Episoder¹⁰⁶ som disse har uundgåeligt betydet, udover den fysiske svækkelse og forsinkelse af flåden, et yderligere fald i besætningens allerede svækkede moral. Da flåden endeligt nåede til Afrikas sydspids (Kap det gode håb), sank det ene af de erobrede skibe, og selv om det lykkedes at redde størstedelen af lasten var dette tab alligevel en katastrofe for flåden, og en kulmination på de problemer flåden hidtil havde oplevet. Rejsen langs Afrika kom til at koste tabet af et skib og cirka 200 mand mister livet som følge af sygdomme og sammenstød med indfødte.¹⁰⁷

Efter afsejlingen fra Kap det Gode håb mistede Krigsskibet *David* under kommando af Marchelis Boshouwer kontakten til resten af flåden.¹⁰⁸ Hvorvidt dette var med vilje og kan ses som et udtryk for uenighederne imellem flådens to leder Ove Gjedde og Marchelis Boshouwer vil vi ikke forsøge at bedømme. Sikkert er det dog, at det at tabe kontakten til et af skibene, og så oven i købet det krigsskib der havde til opgave at opfylde traktaten, har haft en negativ virkning på moralen. Desuden betyder dette at flåden blev yderligere forsinket, idet Ove Gjedde valgte at vente en måned på Madagaskar, hvor man tidligere havde aftalt at mødes hvis flåden skulle blive splittet¹⁰⁹. *David* ankom dog aldrig til øen og Ove Gjedde måtte fortsætte uden viden om, hvad der var blevet af det ene af hans krigsskibe. I det indiske ocean mistede flåden yderligere kontakten til det ene handelsskib (*København*)¹¹⁰

¹⁰⁴ Wagner, Hans, 2006: 23

¹⁰⁵ Arb-El Dayem, Torben, 2006: 122 - 124

¹⁰⁶ Største enkelt episode af denne karakter fandt sted på den senegalesiske kyst hvor der under et overfald døde 8, 10 såredes og 23 bliver taget til fange. Det lykkes efter nogle dages forhandlinger at få frigivet 11 af fangerne, hvorefter flåden var nødt til at sejle videre. Denne episode førte altså ikke kun til tab af mandskab, men også til yderligere forsinkelse for resten af flåde.

¹⁰⁷ Wagner, Hans, 2006: 23

¹⁰⁸ Ibid: 25

¹⁰⁹ Det var fast kutyme at man på lange sørejser fastsatte mødepladser i forvejen hvis flåden af den ene eller anden grund skulle blive splittet.

¹¹⁰ Larsen, Kay, 1907: 17

Kort over sejlruterne til Asien, her illustreret med slutruten til Kina.

Flåden mødte et indisk handelsskib, kort før man nåede frem som Ove Gjedde beordrede plyndret og brændt.¹¹¹ Man får således erobret den første returlast. At man vælger at plyndre det første større handelsskib, man møder, har muligvis nok været helt i tidsånden, men det er dog ikke sikkert, at det var den smarteste måde at indlede de kommende handelsrelationer på. Alligevel viser denne handling noget om den måde, man fra europæiske side opfattede situationen i Indien på.

Den 16. maj 1620 ankom den danske flåde til Ceylon, en begivenhed som Ove Gjedde beskrev som et glædens øjeblik, hvor han så ”*det forjættede land Ceylon*”¹¹². Glæden varede dog kort. Situationen på Ceylon tog sig nemlig på ingen måde ud, som Ove Gjedde havde forestillet sig. Det stod hurtigt klart, at der var stor forskel på de oplysninger, kong Christian d. 4. havde modtaget fra Machelis Boshouwer, og den virkelighed, som Ove Gjedde blev stillet overfor på Ceylon.

Der eksisterede eksempelvis ikke en egentlig kejser over Ceylon og fyrsten af Kandys indflydelse overfor øens øvrige fyrster var ikke så stor, som Machelis Boshouwer havde givet udtryk for. Tværtimod var der tale om, at de forskellige fyrster konkurrerede indbyrdes om indflydelse og kontrol. Desuden havde situationen på øen ændret sig drastisk, siden Machelis Boshouwer var blevet sendt på en mission af fyrsten for at skaffe militærstøtte til kampen

¹¹¹ Wagner, Hans, 2006: 25

¹¹² Arb-El Dayem, Torben, 2006: 177

mod portugiserne. Da Christian 4. i november 1617 var blevet præsenteret for traktatudspillet af Marchelis Boshouwer, havde fyrsten måneder forinden set sig nødsaget til at indgå fred med portugiserne.¹¹³ Derfor var de 300 soldater, som han ifølge kontrakten skulle betale for, ikke længere nødvendige.

Selvom fyrsten havde indgået fred med portugiserne, var forholdet til dem stadig spændt og det var på den baggrund, at han havde opfordret Roland Crappé til at tage kampen op imod dem. Da dette var mislykkedes, nærede han ikke yderligere håb om, at danskerne kunne andet end at forrykke magtbalancen.

De penge, som man havde forventet at modtage ved ankomsten til Ceylon, var som tidligere nævnt vitale for ekspeditionen, idet de planlagte indkøb skulle ske for den kapital, man havde forventet at få for skibet *David* og soldaterne. Ove Gjedde indledte derfor forhandlinger med fyrsten, der ikke var interesseret i at indgå en aftale med de økonomiske vilkår som fremgik af traktaten. Fyrsten hævdede, at traktaten var forfalsket af Machelis Boshouwer. Fyrsten meddelte dog, at han ville bekræfte traktaten og tilbyde to havne og fæstninger hvis de indvilligede i, at afstå fra kravet om det store beløb¹¹⁴. At Machelis Boshouwer var en løgner og den tidligere traktat derfor ugyldig, blev indføjjet i den nye traktat¹¹⁵, der ikke var tilnærmelsesvis så fordelagtig som den gamle.

Efter et forhandlingsforløb på seks dage nåede parterne frem til et kompromis, der udmøntede sig i en venskabs- og handelstraktat der blev underskrevet af fyrsten den 22. august 1620¹¹⁶. Ifølge traktaten skulle danskere have overgivet området omkring Trincomalee på det nordøstlige Ceylon, hvor de kunne bygge en fæstning, som fyrsten ville hjælpe med at anlægge ved at stille håndværkere og soldater til rådighed og forsyne garnisonen med proviant. Derudover ville fyrsten sende gesandter til Danmark så traktaten kunne blive ratificeret af Christian d. 4. Traktaten gav endvidere danskerne handelsprivilegier samt retten til at opkræve told af de handlede varer i Trincomalee. Til gengæld skulle Danmark yde militær bistand i kampen mod fyrsten fjender¹¹⁷, dog uden at modtage de penge som den

¹¹³ Feldbæk, Ole; 1980: 53 - 54

¹¹⁴ Arb-El Dayem, Torben, 2006: 204 -209

¹¹⁵ Laursen, L 1916 bind 3: 355-358; Alliance og Handelstraktat mellem Kejser Cenviradt Adassin af Ceylon og Admiral Ove Gjedde på Kong Christian IV's vegne.

¹¹⁶ Traktaten er faktisk dateret til underskrivelse d. 21, men den underskrives først d. 22 efter en række sidste øjeblikks rettelser.

¹¹⁷ Laursen, L, 1916, bind 3: 355-358: Alliance og Handelstraktat mellem Kejser Cenviradt Adassin af Ceylon og Admiral Ove Gjedde på Kong Christian IV's vegne.

gamle traktat havde stillet i udsigt. At det ikke lykkedes at forhandle sig frem til en aftale hvor i det mindste en del af disse penge blev udbetalt, viste sig hurtigt som et problem, da de som tidligere nævnt var en vital del af ekspeditionens økonomi, idet køb af returvarer skulle finansieres med netop disse midler. Da dette ikke længere var en mulighed var man nødt til at klare sig med indtægterne fra de handelsvarer og penge man havde haft med fra Danmark¹¹⁸. Det viste sig yderligere som et problem at Trincomalee området var så fattigt, at mulighederne for handel med de lokale var meget begrænsede.¹¹⁹

Området ved Trincomalee udgjorde som sådan en god naturhavn, men den lå dog geografisk dårligt for handel og var derfor i bund og grund ikke særligt egnet som handelsstation¹²⁰.

Fyrstens ønske om at overholde traktaten var tilsyneladende meget begrænset og projektet lå stille i vinterhalvåret. Danskerne havde dog fået stillet mænd til rådighed af fyrsten, men der var ”kun” tale om 60 mand uden proviant, hvilket absolut ikke var tilstrækkeligt, og langt fra det antal, traktaten havde stillet i udsigt¹²¹. Ove Gjeddes påmindelser til fyrsten forblev resultatløse. I sidste ende var forpligtelsen om at sende gesandter til Danmark heller ikke et punkt, som fyrsten ønskede at opfylde.

Projektet forblev udført og traktaten blev aldrig endelig ratificeret¹²².

For Ove Gjedde må det dog have været et lyspunkt at krigsskibet *David* var nået til Ceylon inden resten af flåden var ankommet, og at Machelis Boshouwer var død,¹²³ er der efter omstændighederne nok ikke er nogen grund til at tro at Ove Gjedde var specielt ked af¹²⁴. Det er dog muligt at det havde været en fordel i forhandlingerne at Machelis Boshouwer havde været i live, så han kunne have været med til at rede misforståelserne ud, skønt det ikke er sikkert.

Det andet forsvundne handelsskib *København* dukkede også op kort efter ankomsten, og at kommandøren ombord, Erik Grubbe, kunne meddele, at det i mellemtiden var lykkedes ham på egen hånd at indgå en handelstraktat med en lokal fyrste¹²⁵

¹¹⁸ Wagner, Hans 2006: 34

¹¹⁹ Larsen, Kay, 1907: 19

¹²⁰ Døygaard, Heino, 2002: 26

¹²¹ Laursen, L. 1916 ,bind 3: 356: Alliance og Handelstraktat mellem Kejser Cenviradt Adassin af Ceylon og Admiral Ove Gjedde på Kong Christian IV's vegne.

¹²² Ibid: 350-358

¹²³ Wagner, Hans, 2006: 27

¹²⁴ Noget der underbygges af at Marchelis Boshouwer blev begravet uden en ceremoni der passede til hans stand.

¹²⁵ Larsen, Kay, 1907: 17

3.2.3. Etableringen i Tranquebar

I starten af 1600-tallet var Sydindien opdelt i mindre selvstændige stater, der søgte at sikre og udvide deres territorier gennem indbyrdes kampe. Fyrsten af Tanjour, Ragunatha regerede over et område der arealmæssigt svarer til Sjælland og Lolland-Falster. Fyrst Ragunatha ønskede at øge sin magtposition ved at højne Tanjores produktion og handel, og ved hjælp af militært materiel fra Europa¹²⁶.

Ove Gjedde havde modtaget et brev fra Roland Crappé umiddelbart efter sin ankomst til Ceylon, her beskrives tabet af jagten *Øresund* og hvordan han her efter havde søgt tilflugt hos fyrsten af Tanjour, hvor han var blevet godt modtaget og havde fået overdraget området Tarangambadi (Tranquebar), hvorfra danskerne havde fået lov til at bo og handle.¹²⁷ Ove Gjedde der på dette tidspunkt stadig var opsat på at få etableret en koloni på Ceylon, sendte Erik Grubbe af sted med ordre om at få Roland Crappé til at indsamle proviant til flåden og undersøge mulighederne for yderligere forhandlinger med fyrsten, samt om at anmode fyrsten om en eller to ladninger peber til returladning¹²⁸.

Ove Gjedde rejste efterfølgende selv til Tranquebar, hvor han ankom d. 14. september 1620. Straks efter ankomsten sendte han et brev til fyrsten, hvor han meldte sin ankomst og sit forehavende. På samme tid sendte han bud efter Roland Crappé, der skulle bistå ved forhandlingerne.¹²⁹ Ove Gjedde, der ikke havde lagt skjul på, at Roland Crappé ville blive stillet til ansvar for *Øresunds* skæbne, måtte på sin adelige ære udstede et lejdebrev, før Roland Crappé indvilligede i at møde op.

På trods af en vedblivende uvilje mod Roland Crappé fra Ove Gjedde, der nærede mistanke om at Roland Crappé tilsidesatte kongens interesser til fordel for kompagniets, lykkedes det at få etableret et samarbejde imellem de to.¹³⁰

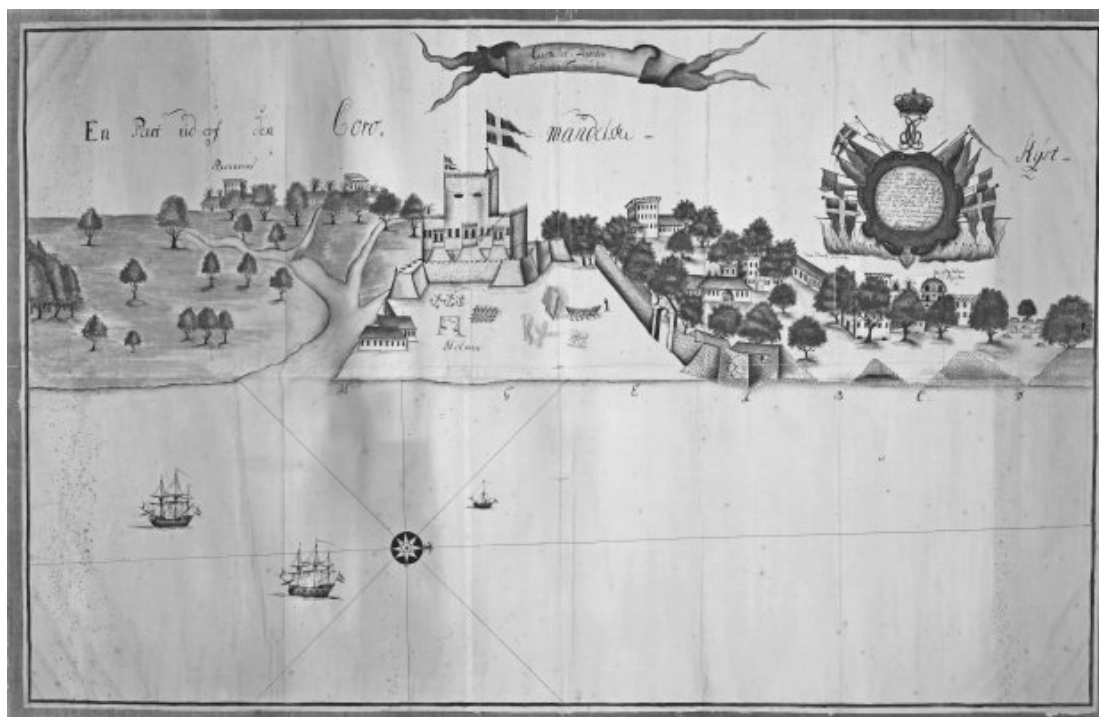
¹²⁶ Feldbæk, Ole; 1980: 60

¹²⁷ Arb-El Dayem, Torben, 2006: 186 - 187

¹²⁸ Ibid: 196

¹²⁹ Ibid: 222

¹³⁰ Feldbæk, Ole; 1980: 61

Billede af Tranquebar fra 1730¹³¹

I slutningen af oktober 1620 indledtes forhandlinger med fyrsten, der udtrykte bekymring over det anspændte forhold der var opstået imellem danskerne og portugiserne, på baggrund af Roland Crappés angreb på portugiserne. Fyrsten havde selv et godt forhold til portugiserne og drog fordel af handlen med dem. Et andet centralt anliggende for fyrsten var vilkårene og tidshorisonten for den danske besiddelse af Tranquebar og om danskerne havde intentioner om at udnytte eventuelt givne privilegier til at beskytte anden handel, som fyrsten ellers indkrævede told og skatter for.¹³² Den 19. november 1620 nåede parterne til enighed om en traktat, der for en foreløbig toårig periode gav danskerne brugsret over Tranquebar, tilladelse til at opføre en fæstning og opkræves told og skat.

Efter underskrivelsen af traktaten indtraf imidlertid en mindre episode hvorved initiativtager, visitatør og kompagniforvalter Herman Rosenkrantz blev dømt fra sin bestilling og hans job overtaget af direktør Roland Crappè¹³³. Der forligger ikke yderligere information om episoden, men vi har mistanke om at det var endnu en intern magtkamp mellem kompagniets mand, Herman Rosenkrantz, og kongens mand Ove Gjedde.

¹³¹ forfindes på det konglige bibliotek.

¹³² Ibid: 61 -62

¹³³ Olsen, Gunnar, 1966: 79

Efter denne episode påbegyndtes forberedelserne til hjemrejsen og man indsamlede peber, ibenholt og andet luksustræsarter til returrejsen.

Blandt andet grundet i at man ikke havde tilstrækkeligt last, valgte Ove Gjedde, at man skulle nøjes med at skaffe last til de to krigsskibe *David* og *Elefanten*. Handelsskibet *København* skulle vente med at vende om til året efter, hvilket burde give tid til at skaffe en returladning. Det sidste skib *Patientia* skulle man beholde til handel på kysten.¹³⁴ At man vælger at beholde et skib på kysten er uden tvivl fornuftigt. Vi er mere tvivlende over for ideen om at laste de to krigsskibe, for derefter at lade det sidste handelsskib sejle alene hjem året efter. Der kan naturligvis have været mange grunde til dette valg, og det er nok sandsynligt at kongen gerne ville have sine skibe hjem så hurtigt som muligt. Det har muligvis også vist sig at være vanskeligt og dyrt at opretholde militær besætning. Ikke desto mindre mener vi at der er grund til at antage at det kunne have været en stor fordel at råde over et krigsskib i bestræbelserne på at øge den danske indflydelse på kysten.

Inden Ove Gjeddes afsejling udstationeres 20 soldater på den ikke færdigt byggede fæstning (Dansborg)¹³⁵. Ove Gjedde sejlede derpå tilbage til Trincomalee for at efterse arbejdet med fæstningen der. Det viste sig imidlertid at det hollandske mandskab på Ceylon havde gjort mytteri og at de lovede mænd fra fyrsten af Kandy i det store hele var udeblevet (der var som tidligere nævnt, lovet omkring 60 håndværkere).¹³⁶ Planerne om en koloni i Trincomalee blev derfor opgivet af danskerne, som i stedet valgte at koncentrere handelen om Tranquebar. Det var dog lykkedes at samle en last med ibenholt på Ceylon.¹³⁷ Til gengæld var skibet *Christian* sunket, og en stor del af mandskabet var deserteret. Ove Gjedde valgte derfor at sende adelsmanden Erik Grubbe af sted til fyrsten, for at minde ham om traktatens indhold, men Grubbe nåede tilsyneladende aldrig frem, og valgte i stedet at gemme sig på øen i stedet for at vende tilbage til flåden^{138 139}.

Interessant nok var det ikke kun fyrsten af Kandy, der havde vist interesse for at få en aftale med danskerne. Også en anden fyrste viste interesse, men på dette tidspunkt havde Ove

¹³⁴ Wagner, Hans, 2006: 34

¹³⁵ Ibid: 35

¹³⁶ Olsen, Gunnar, 1966: 81-82

¹³⁷ Wagner, Hans, 2006: 35

¹³⁸ Han bliver tilsyneladende på Ceylon i en årrække før han rejste til Tranquebar, hvor han blev til sin død.

¹³⁹ Wagner, Hans, 2006: 35

Gjedde opgivet at få en handelsstation på Ceylon og valgte derfor at fortsætte hjemturen i stedet for at begynde nye forhandlinger.¹⁴⁰

Hvorvidt dette var smart er tvivlsomt, men hænger selvfølgelig sammen med, hvilke udsigter der var til at få en mere pålidelig aftale i stand med den anden fyrste. Det er dog svært for os at se at det ikke skulle have været umagen værd idet mindste at sende en forhandlingsdelegation afsted. Selv om situationen for flåden var så besværlig, at det ikke var muligt at undvære folk til at påbegynde et nyt byggeri, ville det, hvis forhandlingerne bar frugt være muligt at påbegynde byggeriet med friske folk og forsyninger året efter.

Uanset hvad årsagerne så end var, så valgte Ove Gjedde ikke at følge op på sagen, selv om man vendte tilbage til kysten af Ceylon allerede året efter.¹⁴¹

Ove Gjeddes hjemtur blev betydelig lettere, end udturen havde været og han ankom til København d. 4 marts 1623. Ekspeditionen havde ikke været den store økonomiske succes som man havde håbet og regnet med. Af de fem skibe der var afgået mod Indien, var kun to vendt tilbage med ladninger, der langt fra kunne dække udgifterne til rejsen. To andre skibe var forlist, og tabene i mandskaberne havde været betydelige¹⁴².

Men de forventninger der havde været til de hjembragte rigdomme (som følge af Machelis Boshouwers skildringer), havde været utopisk høje, og for at indfri disse forventninger skulle den hjembragte last derfor være derefter.

På den baggrund var resultaterne faktisk ikke så ringe endda. Man havde fået etableret handelsstationer i flere byer, og et støttepunkt med fæstning og havn var erhvervet. Tillige havde man underskrevet traktater med to ikke ubetydelige magter i området. Kort sagt lå der rige muligheder for udvikling af kolonisering og handel i Ostindien.

Det relativt skuffende økonomiske udbytte af den første ekspedition betød dog, at det blev endnu sværere at skaffe nye investorer. Det lykkedes dog for kompagniet at udruste skibene til den næste ekspedition uden yderligere hjælp fra kongen. Det blev, på trods af de store muligheder der lå i handelen og de relativt gode resultater, man havde opnået på den første rejse, sværere og sværere at få kompagniet til at klare sig økonomisk.

¹⁴⁰ Ibid: 35

¹⁴¹ Wagner, Hans, 2006: 38

¹⁴² Olsen, Gunnar, 1966: 84

3.2.4. Situationen i København

I året 1621 var tålmodigheden i København på sit laveste. Ekspeditionen var på tredje år bortrejst, uden sikre rapporter om dens skæbne.¹⁴³ For kompagniet betød uvisheden at et forsøg på at opdrive investorer, hvilket allerede ved første udredning havde været vanskelig, blev yderligere besværliggjort og i sidste ende opgivet.¹⁴⁴

Fra Christian d. 4's hold blev der udstedt et åbent brev, på vegne af kompagniets Bewindthebbere (forvaltere)¹⁴⁵, der på tre punkter udvidede 1616 oktroyen.

Første punkt fastslog at forvalterne ikke hæftede økonomisk for deres dispositioner, så længe *”de ikke forsætteligvis eller med Vidende betro Kompagniets Gods til uvederhæftige personer”* Derudover pointeres det at hjembragte varer ikke måtte sælges af forvalterne *”til Profit og Fordel for sig selv”*. Sidste del af første punkt fremhæver at betalingen for de solgte varer skal indkræves *”i rette Tid og ved lovlige Midler”*.

Brevets andet punkt påpeger at forvalterne skal føre et præcist regnskab med alt *”som udgives på Kompagniets Vegne”*. Og for alle udgifter skulle der følge den nødvendige dokumentation, mere præcist *”Dag, Tid, Mandtal og personernes Navn, samt hvorfor og hvortil det er udgivet”*.

Det tredje punkt anførte at forvalterne med *”Myndighed og Autoritet”* skulle tjene Kompagniet og at bøger og regnskaber skulle bruges som bevisførelse for, at handler var blevet indgået *”i den bedste mening og til Kompagniets Fordel”*.¹⁴⁶

Hvis man forholder sig til den virkning disse punkter har, haft på direktionens handlefrihed er det næppe sandsynligt at brevet skulle være fremsat på opfordring fra netop direktionen. Derimod må det antages at aktionærene har benyttet usikkerheden i projektet og de manglende resultat til at styrke deres position. Fra aktionærernes side var der et ønske om, ikke blot at skabe klare retningslinjer for kompagniets salg af varer, men en øget kontrol med deres investeringer. Mens forvalterne kunne hævde at begrænsningerne af deres

¹⁴³ Rindom, Jan, 1995: 29

¹⁴⁴ Willerslev, Richard, 1944: 21

¹⁴⁵ Bewindthebber er det hollandske ord for forvalter. I Ostindien kompagniet var der ni forvaltere der alle havde været med til at tage initiativet til oprettelsen af kompagniet eller havde været stærke støtter fra starten af. Bewindthebberne var provisions lønnede af eventuelt overskud fra ud og hjemrejserne.

¹⁴⁶ Laursen, L, 1922: 95

administrative råderum stred imod de oprindelige oktrojen af 1616, kunne aktionærene argumentere for at de tre anførte punkter blot præciserede forholdet om, at forvalterne i deres administration skulle forholde sig ”*Well och ehrligen*” og føre kompagniets regnskab ”*Gott och Rigtigt*”.¹⁴⁷

De nye punkter var en klar styrkelse af aktionærernes position i kompagniet, da direktionen nu skulle stå til ansvar for deres handlingerne og ikke længere enevældigt kunne lede kompagniet. Formindsnelsen af muligheden for svind og korrupsion, som følge af punkterne var udover at være en klar styrkelse af forretningen, desuden et forsøg på at tiltrække nye aktionærer. Men selvom det ikke nødvendigvis har været intentionen foreligger der en mulighed for, at den mere attraktive aktionærposition, vil kunne have fungeret som en motivationsfaktor hos latente investorer.

3.2.5. Ekspeditionen returnerer og nye skibe sendes af sted

1622 markerede året hvor ekspeditionen begyndte at returnere til København, i form af *Elefanten, David og København*. De hjemvendte skibe og det medbragte gods betød at foretagendet nu endeligt kom rigtigt i gang, og hjemkomsten af den første skibe blev da også startskuddet til en periode med forholdsvis regelmæssige udskibninger. Allerede da Ove Gjedde vendte tilbage til København i 1622, lå skibet *Vandhunden* parat til afrejse mens *Christianhavn* fulgte efter i oktober 1622 og de følgende to år blev der sendt to ekspeditioner med hver to skibe af sted.¹⁴⁸

For langt de fleste aktionærer var kompagniet blot et margint investeringsobjekt, så der var med de regelmæssige udrustninger tale om en bemærkelsesværdig bestræbelse, der ikke blev mindre af at kapitalmarkedet gennemlevede en mindre krise.¹⁴⁹

Hvad denne krise præcist skyldes er ikke til at sige, men den tager formodentligt afset i de opblusende uroligheder Europa oplever i periode. Det er også muligt at der i det store og hele er tale om en almindelig lavkonjunktur, muligvis som resultat af at økonomien ikke var i stand til at absorbere den økonomiske vækst fra starten af århundredet. Hvis dette var tilfældet kan krisen skyldes at den danske økonomi i bund og grund ikke var smidige nok til at kunne

¹⁴⁷ Rindom, Jan; 1995: 29 -30

¹⁴⁸ Ibid: 32

¹⁴⁹ Petersen, E. Ladewig, 1974 : 90-91

få udbytte af den voksende økonomi. Hvis dette var tilfældet kan man se denne lavkonjunktur som et symptom på at de økonomiske og politiske reformer Christian d. 4. havde forsøgt at implementere¹⁵⁰ i samfundet ikke var slået tilstrækkeligt i gennem.

Oprindeligt var planen at der skulle være opsparet en kapitalreserve efter tredje udrustning, som skulle dække kompagniets fortsatte drift, men returladningerne havde ikke værdien til at give det nødvendige overskud.¹⁵¹

Kompagniet var i stedet nødsaget til at erhverve sig den nødvendige kapital igennem lån. Lån der i de fleste tilfælde kom fra Kong Christian d.4.s kasse. Som langt den største långiver i årene frem til 1623, blev Christian 4. en vigtig finansieringskilde for kompagniet, til hvem han i 1618 ydede lån på 42.000 Rd. og 21.000 Rd. I 1619. Derudover stod hans långivning for finansieringen af udrustningen af *Vandhunden* og *Christianshavn*, et beløb der lå i omegnen af 265.000 Rd.¹⁵²

At Kongen valgte at fastholde og endda øge investeringerne/lånene til Ostindien kompagniet i forvisning om den spændte situation i Europa, med den startende Tredivårskrig, mener vi er bemærkelsesværdigt idet den danske indtræden i specielt Tredivårskrigen, i Danmark også kendt som Kejserskrigen, ofte er blevet brugt som en forklaring på at det første danske Ostindien kompagni gik konkurs. En forklaring vi mener, ikke kan stå alene, idet kongen som det fremgår af det ovenstående vælger at sætte yderligere midler i kompagniet. Vi vil på den anden side ikke forsøge at afvise at Christian d. 4.s fortsatte investeringer i kompagniet, samtidigt med at han involverede Danmark i en kosteligt og resursekrævende krig, kan have betydet at kompagniet ikke fik tilført tilstrækkeligt med midler. Der er naturligvis mange andre årsager til at den danske krigsindsats havde en mindre gavnlig indflydelse på kompagniets muligheder.

At kongen fortsatte med at sætte penge i Ostindien kompagniet, mener vi grundlæggende kan skyldes to ting, eller muligvis en kombination af disse; enten skyldes dette at Christian d. 4. var så personligt engageret i kompagniet at han søgte at redde kompagniet fra konkursen. På den anden side er det også muligt at han investerede i kompagniet fordi kompagniets fortsatte eksistens blev opfattet som en forudsætning for den merkantilistiske økonomi han søgte at indføre i Danmark.

¹⁵⁰ Eksempelvis opgøret med håndværkerlavene, se kapitel 2.1. for yderligere uddybning

¹⁵¹ Subrahmanyam, Sanjay; 1989: 45

¹⁵² Willerslew, Richard, 1944: 20 -21

3.2.6. Kompagniets finansieringsproblemer

Finansieringen af udrustninger var et generelt problem for kompagniet og kan blandt andet tilskrives, at der blandt adelen ikke var den store interesse for projektet, hvilket synliggøres af at adelens samlede aktietegning i 1620 løb op i blot 27.000 rd. Det var ikke et acceptabelt beløb for kongen der i begyndelsen af 1623 opfordrede den del af adelen der ikke allerede var involveret i kompagniet om at gøre aktiekøb.¹⁵³

Danmark var i perioden præget af en intens godsspekulation, hvor adelige rigmænd igennem regulære køb, arv, ægteskabspolitik og pengeudlån forsøgte at forøge deres godsbesiddelser. Resultatet af spekulationerne var en kraftig prisstigning på jord.¹⁵⁴ Der kan argumenteres for, at den åbenbare gevinst ved en succesfuld spekulation i jord har givet anledning til en langt højere grad af incitament, end den mere usikre investering, som det ostindiske handelseventyr kunne tilbyde.

Et yderligere problem for kompagniet har formentlig været afsætningsmulighederne, i det kompagniet oplevede en svær konkurrence på produkterne fra fjernøsten fra købmænd, der indkøbte varerne på markeder i blandt andet Hamborg. I modsætning til kompagniet kunne de veletablerede købmænd godt leve med perioder med tab¹⁵⁵ og kompagniet udgjorde derfor ikke en trussel for købmændene. Problemet for kompagniet var at leverancerne var for få til at de reelt set kunne kæmpe om markedsandelene.

Som et direkte resultat af den hårde konkurrence på markedet ønskede Christian 4. at sikre kompagniets afsætningsmuligheder og i 1624 fremførte han et forslag om, at kompagniet skulle have monopol på handlen. Dette fandt ikke nogen velvilje hos rigsrådet, der fik forslaget gravlagt da de forlangte at få vished om, at markedet kunne forsynes af kompagniet alene, hvilket kongen ikke kunne garantere.

I perioden frem til 1628 lykkedes det dog alligevel kompagniet at afskrive en gæld til kongen, der i 1624 blev opgjort til 307.000 rd., med en tredjedel.¹⁵⁶

¹⁵³ Rindom, Jan. 1995: 33

¹⁵⁴ Feldbæk, Ole, 1993: 31

¹⁵⁵ Rindom, Jan, 1995: 32 -33

¹⁵⁶ Rindom, Jan: 1995: 33

3.2.7. De nordtyske problemer

Kompagniet havde som tidligere nævnt problemer med at afsætte de hjembragte varer, blandt andet på grund af hård konkurrence og manglende efterspørgsel. Christian d. 4. havde, jævnfør kapitel 2.2.3. allerede i starten af 1600-tallet måtte se et af sine handelsinitiativer gå nedentom og hjem på grund af manglende efterspørgsel. Han havde derfor god grund til at søge at gøre sit til, at der kunne opstå en større efterspørgsel efter kompagniets varer. Hvorvidt den danske konge, med kompagniet i tankerne, aktivt forsøgte at skabe et marked for de hjembragte varer er uvist. Der står dog klart at den danske konge, med ønske om at gøre Glückstadt¹⁵⁷ til en florerende handelsstad, tog et initiativ der kunne øge kompagniets afsætningsmuligheder.

Christian d. 4.'s engagement i den nordlige del af det tyske rige i 1620'erne, gav ham et ry som værende en krigerisk fyrste med store ambitioner.

Blandt andet sendte han i 1620 en del af flåden til Elben, som Christian d. 4. i kraft af sin titel som hertug af Holsten gjorde krav på. Det primære formål for kongen var at få Glückstadt til at vokse og trives på bekostning af Hamborg.¹⁵⁸

Christian d. 4.'s projekt i Glückstadt resulterede i flere omgange i stridigheder med Hamborg, hvor omdrejningspunktet var uoverensstemmelser om indførelser af told. Stridighederne fik i flere omgange den danske konge til at sætte flåden ind for på den måde at lægge pres på Hamborg.

1633 var et højdepunkt for den svenske hær i Trediveårskrigen og det gav anledning til at den tyske kejser forsøgte at forbedre forholdet til Christian d. 4. ved at give den danske konge retten til at indkræve told på Elben for en fireårig periode.¹⁵⁹

I 1637 udløb Christian d. 4.'s ret til at opkræve told på Elben, og kongens ønske om en forlængelse af aftalen blev afvist af den tyske kejser. I modsætning til i 1633 var den svenske magt ikke ligeså dominerende, hvilket satte kejseren i en position, hvor der ikke længere var behov for at søge den danske konges velvilje. På samme tid var kejseren utilfreds med at Christian d. 4. intet havde ydet til gengæld for privilegiet. Desuden havde den danske konge

¹⁵⁷ By ved Elbens udløb og konkurrent til Hamborgs handel med floden.

¹⁵⁸ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 400-401

¹⁵⁹ Ibid: 439 -440

været blandt de få protestanter, der ikke havde tiltrådt freden i Prag. Christian d.4. var dog ikke tilfreds med afslaget og fortsatte med at indkræve told. I 1640 nedlagde kejseren et direkte forbud imod tolden, men kongen ville ikke give sig, heller ikke selv om tolden var genstand for protester fra både Nederlandene og Storbritannien.¹⁶⁰

Man begynder her at kunne ane den uforsonlige og enerådige politiske stil Christian d. 4. i perioder praktiserede, og som førte til at Danmark på mange måder blev isoleret, både politisk, økonomisk og militært.

At Christian d. 4. søgte at presse Hamborg kan også skyldes den merkantilistiske tanke om, at hvis andre taber vinder man selv, forstået på den måde at hvis man kunne presse Hamborg ud på sidelinjen, ville det styrke de tidligere omtalte bestræbelser på at skabe et dansk domineret marked i Nordtyskland.

At Hamborgs dominerende rolle var et problem for Christian d. 4.s drøm om at opbygge Glückstadt som et nyt nordtysk handelscentrum og et afsætningssted for importerede luksusvarer kan der naturligvis være noget om. På den anden side havde det formodentlig været en bedre strategi, at imødekomme fredsbestræbelserne og øge samarbejdet med de allerede eksisterende handelsbyer. Handelsbyer der for øvrigt efter Hanseforbundets sammenbrud var kommet under pres fra hollandske og engelske handelsfolk, og måske netop på denne baggrund ville være interesserede i at lave aftaler med den lokale stormagt Danmark. Hvorvidt initiativet i Glückstadt kunne have været af reel gavn for kompagniet er vanskeligt at afgøre, da kompagniet i ringe grad formåede at hjembringe de varer der skulle til for at etablere sig på et nyt marked.

3.2.8. Danmarks udenrigspolitik i årene efter Kalmarkrigen

Danmarks udenrigspolitiske forhold er i tidligere forskning blevet tillagt en central betydning for den danske konges store engagement i det dansk Ostindien kompagni. Helt præcist er det rivaliserende forhold imellem den svenske og den danske konge blevet fremhævet som en væsentlig årsag til, at Christian d. 4. anså kompagniet som et hjertebarn. Dette skyldtes at det i tiden hvor Sverige forøgede sin magt i Østersøregionen kunne fungerer som et symbol der signalerede en fortsat dansk styrke.¹⁶¹

¹⁶⁰ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 440

¹⁶¹ Rindom, Jan, 1995, s 35

Fredsslutningen efter Kalmarkrigen havde på overfladen løst alle de konkrete tvister mellem Danmark og Sverige, hvilket betød, at de to nationer egentlig burde begrave stridsøksen, dette blev dog ikke tilfældet.¹⁶²

På samme tid som kompagniets oprettelse, herskede der en rivalisering imellem de to nationers konger, idet den svenske kong Gustav II Adolf (1611–32) i lighed med Christian d. 4. havde en ambition om at blive den dominerende magtfaktor i Østersøen. I årene efter Kalmarkrigen indledte kong Gustav d. 2. en svensk ekspansion mod øst, hvorved Rusland i 1617 blev tvunget til at afgive land til den svenske krone. De svenske erobringer betød at hele den Finske Bugt nu var under svensk herredømme. Kong Gustav d. 2. rettede herefter interessen mod Polen hvor havnebyen Riga, der havde afgørende betydning for handelen med mellem Vest- og Østeuropa, i 1621 blev erobret. Riga var for Danmark ud over sin handelsmæssige betydning et centralt led i forsyningen af materialer til skibsudrustning¹⁶³ For kompagniet har det betydet forøgede omkostninger til kommende udrustninger af skibe, hvilket naturligvis ville få betydning for prisniveauet for de hjembragte varer og derved afsætnings- og indtjeningsmulighederne.

I udgangspunktet fremstod striden mellem de lande som en ubetydelighed affære, der ikke engang blev drøftet ved et grænsemøde i 1619, hvor der blev lagt vægt på, at se på mulighederne for en alliance mod den Katolske Liga. Striden foregik i lang tid på diplomatisk vis, uden der blev fundet en løsning, hvilket i 1623 fik Christian d. 4. til at miste tålmodigheden. Som et modsvar til en tidligere indført svenske told¹⁶⁴ indførte Christian d. 4. en told på alt svensk gods, der passerede Danmark og Øresund, hvilket i Danmark blev anset for et berettiget modsvar til den svenske told, på trods af at det var et klart brud på fredstraktaten af 1613.¹⁶⁵

Som nævnt var den egentlige kerne i striden ikke toldreglerne på Øresund men den gensidige rivaliseringen mellem de to nationer, og Christian d.4.s politiske pres på svenskerne skal derfor nok nærmere ses i lyset af svenskernes fremgang.

Christian d. 4. skulle ikke alene bekymre sig om Sveriges fremgang i øst, men ligeledes også om kong Gustav d. 2's udbygning af den svenske flåde.¹⁶⁶ Der var altså påbegyndt et

¹⁶² Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 396

¹⁶³ Ellehøj, Svend, 1988: 26

¹⁶⁴ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 397

¹⁶⁵ Ibid: 397

¹⁶⁶ Ellehøj, Svend, 1988: 83

rustningskapløb imellem de to stater, et kapløb der i første omgang handlede om hvem der havde kontrollen over Østersøen, og dermed kontrollen over handelen i hele Østersøregionerne.

Efter det danske modsvar på den svenske told, blev der på opfordring fra den svenske konge holdt et dansk-svensk grænsemøde i maj 1624, hvor der fra dansk side var forventninger om, at mødet ville resultere i et forlig, hvorved den ene klage kunne gå ud med den anden eller at der kunne nås frem til en enighed om helt at sløjfe reglerne om toldfrihed. Mødet blev på ingen måde en forsoning mellem de to lande. Sverige insisterede på at opretholde deres told og begrænse den danske handel i Sverige til et begrænset antal byer, havne og markeder. På samme tid skulle det være muligt for enhver svensker at passere toldfrit igennem Øresund. Sverige understregede alvoren med at true Danmark med krig hvis de svenske krav ikke blev opfyldt fra dansk side. Truslen om krig var ikke uden tyngde, da en våbentilstand mellem Sverige og Polen, gjorde svenskerne i stand til at mobilisere en anelig styrke imod Danmark. Resultatet blev at Christian d. 4. var tvunget til at give betingelsesløst efter for de svenske krav. Det diplomatiske nederlag til svenskerne blev samtidigt katalysator for en begyndende dansk oprustning af en permanent hær.¹⁶⁷

Den permanente hær har betydet et forøget pres på statsfinanserne, der blev dækket af et højere skattetryk. Dette har givetvis betydet at befolkning har haft færre penge imellem hænderne, hvilket for det første har haft betydning for købekraften og for det andet investeringslysten. For kompagniet har det altså betydet, at det er blevet mere vanskeligt at afsætte de hjembragte varer og finde investorer med kapital til udrustninger.

4.1. Tiden under Roland Crappé

Ved sin afrejse i 1622 overdrog Ove Gjedde kommandoen over kolonien til Roland Crappé, der i begyndelsen af sin embedsperiode gik ind i arbejdet for at skabe et handelsnetværk, og skaffe ladninger til de kommende år. I forbindelse med dette arbejde ser det ud til at han en stor del af tiden personligt rejste rundt og forhandlede med de lokale magthavere. Det lykkedes i

¹⁶⁷ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 397

løbet af efteråret 1621 for Roland Crappé at indgå en række handelsaftaler og at oprette handelskontorer flere steder i Indien og på Sundaøerne¹⁶⁸.

Det lykkes ham tillige at få opbygget en livlig handel med de hollandske handelspladser i det sydlige Indien, og at skaffe en last peber, en last der blev sendt til Danmark på det tilbageblevne handelsskib, *København*. Roland Crappé rejste selv med dette skib tilbage til København for at aflægge rapport og opfordre kongen og kompagniet til at der afsendtes flere skibe.¹⁶⁹

Roland Crappé ankom til København i april 1622¹⁷⁰. På dette tidspunkt var man allerede ved at være klar til at afsende et nyt skib (*vandhunden*, eller *St. Laurentius*) mod Tranquebar, som Roland Crappé vendte tilbage til Tranquebar med.¹⁷¹

Selvom der var underskrevet en traktat med fyrsten af Tanjore kom det gennem årene til flere uoverensstemmelser mellem denne og danskerne i Tranquebar. I 1623 blev konflikten så alvorlig at fyrsten sendt en hær på imod 40.000 mand mod fæstningen Dansborg i Tranquebar. At fyrstens hær var så stor er formentlig en overdrivelse, især hvis man ser på at Tranquebars bemanning samme år, er opgivet til mellem 20 og 30 mand plus indfødte soldater¹⁷². Det kom dog aldrig til kamp og det lykkes i sidste ende Roland Crappé, at formilde fyrsten¹⁷³.

Roland Crappé var ifølge overleveringerne en dygtig forhandler, der vidste hvordan han skulle forhandle med de lokale magthavere, og ved hjælp af gaver og smiger lykkedes det ham til sidst ikke bare, at afværge angrebet på kolonien¹⁷⁴, men også at få forhandlet en ny aftale i stand, en aftale der gav danskerne retten til Tranquebar -området for bestandigt.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Betegnelsen for øerne i Indonesien

¹⁶⁹ Larsen, Kay, 1907: 22-23

¹⁷⁰ Roland Crappé vendte tilbage til København før Ove Gjedde, da sidstnævnte tilbragte et år i Norge før sin ankomst til hovedstaden.

¹⁷¹ Larsen, Kay, 1907: 23

¹⁷² De indfødte soldater blev trænet og udstyret som de danske, hvilket vil sige at de blev uniformeret i de samme uld uniformer, som de danske soldater døjede med. Da der var flest Indfødte soldater i Tranquebar, var tallet tæt på.

¹⁷³ Olsen, Gunnar, 1966: 97-98

¹⁷⁴ Døygaard, Heino 2002: 30

¹⁷⁵ Larsen, Kay 1907: 25

I 1628 kunne Roland Crappé meddele hjem, at danskerne besad fem handelskontorer udenfor Tranquebar¹⁷⁶. Han kunne desuden meddele at handelen var god, kolonien i Tranquebar voksede, og man havde anskaffet nogle *minder*, lokalet byggede både, til at varetage handelen på kysten. Hollænderne regnede ikke danskerne for voldsomme konkurrenter, og englænderne og portugiserne havde rigeligt at se til selv¹⁷⁷. På denne baggrund virker det som om den danske tilstedeværelse blev anerkendt af de øvrige europæiske magter i området, og kolonien i Tranquebar var dermed relativt sikker.

Roland Crappé rapporterede desuden i sin rapport at kompagniets aktiver i Indien havde en anslået værdi på ca. 500.000 rigsdaler¹⁷⁸, en ikke ubetydelig værdi i forhold til oprettelseskapitalen¹⁷⁹. Det kan dog være at de positive tilbagemeldinger dækker over et forsøg på at øge antallet af skibe til Tranquebar. Der havde i 1628 været seks skibe fra Danmark, hvilket ikke kan siges at være overvældende og slet ikke når man tænker på den hollandske skibsfart, der i gennemsnit afsendte 10 skibe hvert år, og årligt havde et tilsvarende antal skibe der ankom til Nederlandene med returlast.¹⁸⁰ At hollænderne i gennemsnit modtog 10 skibsladninger med varer fra Asien årligt, har uundgåeligt haft en betydning for hollændernes muligheder for at dominere handelen med asiatisk/indiske luksusvarer. Hvis ikke der havde været så mange skibsladninger hvert år havde det ikke været muligt for hollænderne at sælge deres importerede varer i resten af Europa.

Roland Crappés rapport blev dog vel modtaget i København og resulterede, sammen med Tredivårskrigen afslutning i, at orlogsfartøjet *Flensborg* og det mindre skib *Fortuna* blev udstyret og afsendtes i 1629. Denne rejse faldt dog uhyre uheldigt ud, idet *Flensborg* ud for Kap det gode håb kom i kamp med portugisiske skibe og sprang i luften. ”Fortuna” var ved ankomsten til Tranquebar for medtaget til at sejle hjem, med de indsamlede varer og kompagniets økonomi begyndte derfor, at lide under en manglede omsætning på trods af de bugnede lagre i Tranquebar¹⁸¹.

¹⁷⁶ Det skal i den forbindelse nævnes at størstedelen af beretningerne om danskerne i Tranquebar i denne tid, stammer fra det store hollandske Dagh-arkiv i Batavia (i dag Jakarta)¹⁷⁶. Dette vidner om at flere af kompagniets egne arkiver er gået tabt.

¹⁷⁷ Olsen, Gunnar, 1966: 103

¹⁷⁸ Ibid: 104

¹⁷⁹ Se kapitel 3.2.1.

¹⁸⁰ Olsen, Gunnar, 1966: 90-91

¹⁸¹ Ibid: 90 + 105

Coromandelkysten blev i 1630 ramt af pest hvilket betød at den lokale tekstilproduktion gik tilbage for en tid. Denne nedgang benyttede danskerne til at få afsat store dele af de varer der havde været tiltænkt det europæiske marked, primært lokalt fremstillede tekstiler. Da denne handel foregik til en ganske betydelig overpris reddede den for en tid økonomien i Tranquebar. At man solgte ud af lagrene havde desuden ikke den store betydning da der efter *Fortuna's* ankomst, ikke ankom danske skibe til Tranquebar før september 1636, da *St. Anna* og *St. Jakob* ankom.

4.1.2. Tredivårskrigen

Den opblomstring der havde været kendetegnet for den danske økonomi i begyndelsen af det 17. århundrede vendte i 1625, da Christian d. 4. valgte at trække Danmark ind i Tredivårskrigen, hvorved Jylland blev besat og plyndret i flere omgange.¹⁸² Plyndringer der øgede den lavkonjunktur der allerede pressede investeringslysten i Ostindien kompagniet, og udhulede markedet for importerede luksusvare. Krigen var samtidigt med til at dræne kongens kasse for midler. Krigsskadeerstatningen efter Kalmarkrigen var stort set brugt op på Christian d. 4.s mange projekter, og de store omkostninger der var forbundet med indtrædelsen i Tredivårskrigen.

Grunden til at den danske konge som ledende medlem af en protestantisk alliance endte med, at stå i spidsen for en hær i Det Tyske Rige, findes i en række hændelser i 1620 – 1621, eksempelvis i Den katolske Ligas hærs¹⁸³ fremmarch mod nord og at krigen mellem Spanien og Nederlandene brød ud igen.¹⁸⁴

Udgangspunktet for krigen var et protestantisk oprør i Bøhmen i 1618, hvor adelen stod bag en opstand. Konflikten blev internationaliseret da kurfyrst Frederik af Pfalz blev valgt som ny konge af den protestantiske union¹⁸⁵ af oprørerne. Kejseren fik støtte fra Den Katolske Liga og sine slægtninge fra Spanien, hvilket resulterede i at oprørerne blev slået udenfor Prag i 1620. Følgende besatte kejserens alliance Pfalz, hvor kurfyrsten blev afsat og erstattet af hertugen af Bayern. Spaniens engagement betød at der blev vakt en interesse for krigen hos

¹⁸² Feldbæk, Ole, 1993: 29

¹⁸³ Den katolske liga (1609-1635); dannet af tyske katolske stater som modvægt til den protestantiske union.

¹⁸⁴ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 397

¹⁸⁵ En gruppe protestantiske byer og fyrster der i perioden 1608-1621 dannede et forbund for at beskytte den protestantiske religionsfrihed mod den katolske fremmarch

spaniernes fjender Nederlandene og England, der holdt to hære på det europæiske kontinent, men måtte indse at Ligaens hær var dem for overlegen.¹⁸⁶

Fra dansk side havde Christian d. 4. fra 1620 i diskretion hjulpet den protestantiske side igennem lån og i 1621 indgik Danmark i et forsvarsforbund med englænderne. Samme år blev der yderligere indgået en aftale med Nederlandene, hvor Christian d. 4. blev lovet hjælp, hvis hans støtte til redningen af den tyske frihed og den protestantiske sag, resulterede i krig med kejseren.

Der var dog ikke tale om en stabil protestantisk alliance. Allerede i 1621 smuldrede sammenholdet i Den Protestantiske Union, da der fra engelsk side blev forsøgt at indgå i mægling med kejseren, mens det dansk-nederlandske forbund kuldsejlede, og i maj 1621 blev unionen opløst.¹⁸⁷

For kongen var religion dog ikke det eneste incitament for en indtræden i Trediveårskrigen, idet han på samme tid søgte, at værne om egne interesser og sikre sønnerne Ulrik og Frederiks positioner som overhoveder i gejstlige områder i den nordlige del af Det Tyske Rige.¹⁸⁸

Af kongens egne interesser i det nordtyske område er det oplagt at specielt området omkring Elben havde stor interesse, idet vi som vi tidligere har været inde på blev tillagt stor betydning i forsøget på at dominere handelen med det tyske område

I løbet af 1624 blev konflikten intensiveret blandt andet efter at der fra engelsk hold var en voksende stemning for en militær aktion til fordel for Pfalz. Englænderne ønskede på den ene side at danne en alliance med Frankrig. På samme tid ville England igen forsøge at danne en antikatolsk alliance, bestående af England, Nederlandene, Sverige og Danmark.

Allianceforslaget var fra dansk side betænkeligt idet der var en risiko for at Danmark ville finde sig isoleret i en krig imod Kejseren og ligaen, da Nederlandene var beskæftiget med deres krig imod Spanien, mens hverken Sverige eller England var landfast med Det Tyske Rige. På samme tid havde man fra dansk ikke nogen stor tiltro til svenskerne, som man frygtede ville vende sig mod danskerne. Danmark kunne dog ikke risikere at isolere sig fra Nederlandene og England, da det ville åbne op for at disse så ville alliere sig med Sverige, med en kraftigt forøget svensk betydning som følge. Den endelige afgørelse faldt i januar 1625, da Christian 4. traf beslutning om at blive hærfører for den store alliance. Da beslutningen var truffet, gjaldt det for kongen om at få traktatliggjort en alliance der foruden

¹⁸⁶ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 389 - 390

¹⁸⁷ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 402 -404

¹⁸⁸ Ellehøj, Svend, 1988: 27

Danmark blandt andet skulle inkludere England, Frankrig, Nederlandene og Sverige. Det lykkedes i første omgang ikke at opnå svensk støtte.¹⁸⁹

Det blev ikke den krig som Christian d.4. havde kunnet håbe på. Den lovede økonomiske hjælp fra England og Frankrig udeblev, mens fjenden oprustedede i en sådan grad at den danske hær reelt set ikke havde nogen muligheder for at kunne hamle op med den.¹⁹⁰

Igennem hele krigens forløb blev diplomatiet opretholdt mellem fjenderne og til tider blev der fremført fredsforslag, men det var dog først i 1629, at repræsentanter for parterne mødtes for at indlede egentlige fredforhandlinger. Fredsforhandlingerne bekom ikke de danske allierede vel og de forsøgte forgæves at påvirke Danmark til at fortsætte krigen. Blandt andet Sverige, der havde besluttet at gå i krig mod kejseren og derfor anså en fortsat dansk offensiv som vital for egne planer. En dansk fredstraktat blev på trods af de bestræbelser underskrevet 12. maj 1629 i Lübeck og var med danske øjne bedre end man havde kunnet frygte. Danmark fik tilbagegivet besat territorium og slap desuden for at betale krigsskadeerstatninger.¹⁹¹

På trods af at Danmark, i det store hele, slap billigt ud af Tredivårskrigen havde den, som vi tidligere har været inde på, givetvis en enorm økonomisk betydning for befolkningen. De problemer kompagniet havde med at skaffe kapital til udrustninger før krigen, må have set endnu større ud efter at freden var indtruffet.

For det første, skulle befolkningen bære byrden af den ekstrabeskatning der fulgte med en krig og for det andet har den manglende indtjening fra landbruget i de besatte områder, som Jylland, ikke alene har haft betydning for bønderne, men har forgrenet sig til resten af befolkningen.

Desuden fulgte der med Tredivårskrigen for alvor en overgang fra lejetropper til stående hære, som en ny tendens indenfor krigsvæsen i hele Europa¹⁹². En overgang der var økonomisk omfangsrig og derfor må anses at have sat sit spor i Danmarks økonomi i form af en permanent skat.

¹⁸⁹ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 406 - 411

¹⁹⁰ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 416

¹⁹¹ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 420 -424

¹⁹² Feldbæk, Ole, 1993: 50

4.1.3. Ny finansieringsform

Med Trediveårskrigen afslutning i 1629 blev kompagniets ostindiske fart genoptaget med to udrustninger der sejlede fra København i december samme år.¹⁹³

Finansieringen af den fremtidige drift var dog et væsentligt problem, som kompagniet måtte finde en løsning på. I 1624 havde det nederlandske vestindiske kompagni afværget en truende kapitalmangel, ved at opkræve et merindskud fra participanterne på halvdelen af deres aktiebeholdning, hvilket sås som en oplagt løsning på problemet for det danske kompagni. Kongen fremsendte den 15. februar 1630 en skrivelse til råd og borgmestre i en række købstæder, hvor det fremgik ”*at enhver velhavende og formuende participant yderligere skulde indskyde 20 af hver Hundrede af sit første Indskud*”. Beløb der af adressaterne skulle inddrives inden den førstkommende påske. Kongens første anmodning blev ikke fuldt indfriet og godt otte måneder senere blev debitorerne anmodet om ”*uden videre Forhaling at yde deres Betaling*”, og igen i december blev der gjort et forsøg på at opkræve indbetalingerne, dog uden synderligt meget held. I alt opnåede kompagniet blot at få opkrævet godt 8.400 rigsdaler, hvilket var godt en fjerdedel af det kalkulerede beløb.¹⁹⁴

Den 9. januar 1634 blev der igen gjort et forsøg på at rejse kapital efter den nederlandske model, da der blev anmodet om et nyt indskud fra de fornemste participanter ”*som har noget på sig og kan forslå noget*”. En anmodning der den 7. april blev gentaget, igen uden at beløbets størrelse blev specificeret. Først efter jyske aktionærer havde givet tilsagn om beløb på 10 procent af deres aktiebeholdning, blev der fra Christian d. 4.’s side givet en udmelding på et beløb som han fandt acceptabelt. Den danske konge opfordrede den 22. september aktionærerne ”*om yderligere af hvert Hundrede at bevilge i det ringeste 15 eller om muligt 20*”¹⁹⁵

4.1.4. Kompagniets regelsæt ændres

Ved oprettelsen i 1616 blev kompagniets givet en række privilegier for en 12 års periode. Kongen havde i udgangspunktet forbeholdt sig ret til at ”*forandre och forendre*” ved udgangen af den bevilgede tid. Da privilegierne i 1628 udløb havde kompagniet oplevet

¹⁹³ Rindom, Jan, 1995: 44

¹⁹⁴ Ibid: 46

¹⁹⁵ Ibid: 47

markante organisatoriske forandringer, som følge af suppleringen af 1616- artiklerne i 1621 og med ophævelsen af forvalternes selvsuppleringsret i 1626, jævnfør kapitel 3.2.4.

I hvilket omfang kongen valgte at udnytte sin ret, står relativt uklart beskrevet i de forskellige tilgængelige kilder, der dog giver anledning til formodninger om en gennemgribende forandring i kompagniet. I 1633 påpeges der at ”*Bewindthebberne for det tidlige ostindiske Kompagni*” skulle deltage i revisionen af regnskaberne, fordi de havde haft regnskaberne ”*under Hænder fra begyndelsen og til 1629*”¹⁹⁶

Vi mener ikke at det betyder at der efter 1629 bliver tale om et helt nyt kompagni, men at den danske konge så på kompagniet og hans egen rolle i dette med andre øjne. Da han efter Trediveårskrigen besluttede sig for, at den ostindiske fart skulle genoptages var det med et klart defineret ønske om, at ”*undsætte Handelen og Kompagniets Folk*”¹⁹⁷. Kongen så med andre ord sig selv som noget nær en frelser for kompagniet. Kompagniet var, så at sige, gået fra, at være et privat foretagende med kongen som aktionær til at være et kongeligt projekt. I modsætning til tiden inden Trediveårskrigen, hvor direktørerne egenhændigt traf beslutninger om nye udrustninger, indtog kongen i perioden efter 1629 en central rolle i kompagniets aktiviteter og var enten alene eller i samråd med aktionærkredsen initiativtager til samtlige udrustninger i løbet af 1630’erne.¹⁹⁸

I perioden fra 1634 – 1646 lykkedes det desuden den danske konge at erhverve sig aktiemajoriteten i kompagniet, hvilket de øvrige aktionærer ikke kan have været tilfredse med, da det i sagens natur betød at de nu reelt igen var uden nogen indflydelse på beslutningsprocessen. At det alligevel lykkedes kongen at tildrage sig magten i kompagniet skyldes nok, at ingen har været i tvivl om, at kongens fortsatte økonomiske engagement var vitalt for kompagniets overlevelsesmuligheder.¹⁹⁹ Det kan dog desuden også skyldes den dårlige økonomiske situation kompagniet befandt sig i, og at aktionærerne derfor gerne ville af med deres aktier til en ny køber, som kongen.

¹⁹⁶ Ibid: 44 - 45

¹⁹⁷ Ibid: 53

¹⁹⁸ Ibid: 53

¹⁹⁹ Rindom, Jan, 1995: 54

4.1.5. Den første danske aftale med Spanien.

I tiden omkring 1630 voksede betydningen af forholdene til søs. En væsentlig faktor var Nederlandenes magtkamp med Spanien om herredømmet over handelen og søfarten, hvilket havde resulteret i en spansk embargo mod nederlænderne. Der ligeledes ramte danske skibe, da de i ringe grad formåede at skille sig ud, primært i kraft af, at den danske flåde var præget af nederlandsk byggede skibe med nederlandsk fødte besætninger. Det dannede baggrund for at der i 1630 blev indgået spansk-dansk aftale om, at en spansk agent skulle stationeres i Glückstadt, hvor han skulle udstede pas til alle skibe fra Elben eller Weser, så de var garanteret handlefrihed i spanske besiddelser. Resultatet blev en øget dansk handel med Spanien, men fra dansk side var der utilfredshed at spore idet selve aftalen ikke blev nogen succes, da de udstedte pas i praksis, sjældent blev respekteret fra spansk hold, hvilket udmundede i et voksende krav fra dansk side om erstatning for overgreb på danske skibe. Kulminationen indtraf da et skib fra Christian d. 4.'s flåde, på vej til Ostindien, blev beslaglagt af guvernøren på Tenerife, jævnfør kapitel 6.1.²⁰⁰

4.1.6. Forhandlinger om endnu en ekspedition

Det danske Ostindien kompagni undergik i løbet af 1630'erne en markant forandring i sammensætningen af partcipanter, hvor de udenlandske investorer og mange af de private købmænd langsomt forlod foretagendet. Det efterlod kongen sammen med en gruppe der overvejende var knyttet til embedsmandsværket på den ene eller anden vis og derfor i ringe grad kunne undsige kongens opfordringer til indskud i kompagniet. Et kompagni der med andre ord i stigende grad blev til et "statsstyret" projekt.²⁰¹

Udskiftningen i kompagniets aktionærstand havde nogle umiddelbare negative økonomiske konsekvenser. Efterhånden som de danske købmænd og de udenlandske investorer trak sig fra kompagniet blev inddrivelsen af den nødvendige kapital praktisk talt umulig.

Som nævnt havde Roland Crappé underrettet Kompagniet i København om, at der var store rigdomme at hente i Tranquebar. På trods af dette lykkedes det kun ei t begrænset omfang

²⁰⁰ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 442 -443

²⁰¹ Willerslev, Richard, 1944: 27

kompagniet, at få aktionærerne til at indbetale yderligere kapital i kompagniet. Heller ikke advarsler og trusler fra kongen havde nogen positiv affekt.²⁰²

Der kan argumenteres for at de tilbageværende investorer, i det store hele, var personer der blot sluttede op om projektet for ikke at få repressalier fra kongen og reelt set ikke anså kompagniet som en holdbar investering. Resultatet var en aktionærkreds der var prægede af investorer der ikke kunne forventes at være villige til at yde det ekstra som var nødvendigt. Spørgsmålet er om det overhoved ville have været muligt for kompagniet at holde på de mere attraktive aktionærer. De hidtidige ekspeditioner have ikke givet afkast i nogen væsentlig grad, hvilket i sig selv ikke kan have givet næring til nogen større tiltro til kompagniets formåen. På samme tid er det sandsynligt, at den generelle krigstilstand og den medfølgende lavkonjunktur har ramt såvel de danske købmænd som de udenlandske investorer, der derfor kan have haft brug for at omlægge deres økonomi og revidere deres investeringer.

Tidligere forskning har peget på at aktionærerne måtte se deres vilkår yderligere forringet idet de ikke længere fik indsigt i regnskaberne og blot havde betydning i det omfang de var en økonomisk gevinst for kompagniet.²⁰³

Aktionærernes position blev dog først for alvorligt forringet efter at Christian d.4. havde erhvervet sig aktiemajoriteten i kompagniet, jævnfør kapitel 4.1.4. I perioden inden dette er det dog et noget andet billed, hvilket kommer til udtryk hvis man ser på forhandlingerne om en ny ekspedition i 1634. Forhandlingerne vidner om, at selvom Christian d. 4. forsøgte at omgå et antal af aktionærerne lykkedes det ham ikke. Til gengæld kan der argumenteres for at netop det forhold at oplevelsen af, at han ikke kunne omgå kompagniets øvrige aktionærer i beslutningsprocessen dermed har været en primær årsag til, at han i den efterfølgende periode søgte aktiemajoriteten.

I starten af 1634 tog Christian d.4. initiativ til en ny ostindisk ekspedition, ved at søge støtte hos en eksklusiv kreds af aktionærer. I et brev den 9. januar anmoder kongen om, at der skal opsøges ”*de fornemste og rige af Adel og Borgere*” for derigennem at skaffe den fornødne kapital til en ny ekspedition.

Den danske konge ville til gengæld overveje mulighederne for selv at stille et skib til rådighed. De tiltænkte investorer for ekspeditionen var personer, kongen kendte personligt via deres virke som enten højt betroede medarbejdere i centraladministrationen eller medlemmer

²⁰² Ibid: 24 -25

²⁰³ Ibid: 27

af rigsrådet. Der var tale om en kreds af personer der sammen med kongen i 1629 havde fundet en indbyrdes interesse i, at se kompagniets fortsatte virke, hvilket gav Christian d. 4. foranledning til at tro at interessen stadig var til stede. Fra kongens synspunkt var det bedre at give kompagniets handel en chance ”*end helt at slaa Haanden af det og miste det*”,²⁰⁴ Hvorledes der svarede på kongens anmodning vides ikke, men den 10. marts 1634 blev der fra kongens side indkaldt til et møde på Skanderborg Slot, hvor kompagniet skulle sende en delegation ”*vel instruerede til at forhandle om Handelens Forsættelse*”. Kongen udtrykte endvidere at han var indstillet på ”*at høre de menige Participanters Raad og Betænkning herom*”.²⁰⁵

Det kan tyde på at kongen er blevet mødt med forbehold fra den eksklusive kreds af aktionærer og derfor har set sig nødsaget til at inddrage de øvrige aktionærer i sine planer, hvilket i sagens natur betød at det ville blive vanskeligere for kongen at få opbakning til sit forslag.

Mødet på Skanderborg Slot var i høj grad præget af uoverensstemmelser omkring finansieringen af den påtænkte ekspedition.

Kongen der havde fundet midler til at finansiere det skib han havde stillet i udsigt var nu indstillet på tillige, at stille en jagt til rådighed for kompagniet og han forsøgte derigennem at imødekomme de mest tilbageholdne aktionærer, der nok var interesseret i en ekspedition, men ikke var villige til at betale prisen. Prisen for at stille de to skibe til rådighed var dog en ikke angivet del af fragten,²⁰⁶ hvilket formodentligt har frembragt en del skepsis hos nogle aktionærer, specielt den gruppe der ikke var så tæt på kongen, og som gerne så at kompagniet blev kørt videre uden for meget indblanding, da det ville ligge endnu en usikkerhedsfaktor til indtjeningsmulighederne.

Christian d. 4. forsøgte yderligere at finde støtte til en ekspedition, med udgangspunkt i en indkommen beretning fra Tranquebar, der i overdrevne vendinger beskrev store rigdomme der var klar til afhentning. Problemet var bare at mens han på den ene side prøvede at fremlægge de gode muligheder for en ekspedition, understregede han på den anden side behovet for kapital, såfremt at situationen på Tranquebar alligevel ikke var som antaget.²⁰⁷

²⁰⁴ Rindom, Jan, 1995: 50

²⁰⁵ Ibid: 50 - 51

²⁰⁶ Ibid: 50 - 51

²⁰⁷ Ibid: 50 - 51

Dobbeltheden i kongens argumentation må hos aktionærene have fremprovokeret en vis usikkerhed om de reelle muligheder en ekspedition ville kunne byde dem. Tidligere ekspeditioners manglende økonomiske gevinster har ganske givet ligget friskt i erindringen hos de enkelte, der naturligvis ikke ønskede at se yderligere investeringer gå tabt. På trods af at der er grundlag for at aktionærene var skeptiske i forhold til ekspeditionen, mundede forhandlingerne alligevel ud i udrustningen af, de to skibe *St. Anna* og *St. Jacob*.²⁰⁸

5.1. Tiden under Bernt Pessart

Roland Crappé forlod Tranquebar i januar 1637 for at vende tilbage til Danmark, og overlod i den forbindelse midlertidigt ledelsen til Bernt Pessart. Tanken var at Bernt Pessart kun skulle være leder indtil han kunne blive afløst af en sendt fra kompagniet i København.²⁰⁹

Der er noget der tyder på at Bernt Pessart ikke var den mest loyale leder (hverken over for kompagniet eller kongen) man kunne indsætte, men det er svært at sige ret meget om det, specielt på baggrund af at der i den periode Bernt Pessart sad som kommandør i Tranquebar var en meget begrænset kontakt imellem kolonien og København. Vores viden om personen Bernt Pessart er desuden begrænset, da der ikke eksisterer mange dokumenter fra hans periode som kommandant.

Det er nok heller ikke usandsynligt at han i dele af historieskrivningen er blevet gjort til syndebuk for den manglende økonomiske succes kompagniet oplevede i den periode han sad der og til dels også i perioden efter.

Eksempelvis beskrev Kay Larsen, Bernt Pessarts person således: ”*Desværre havde Crappé ikke faaet en værdig Efterfølger. Kort før sin Afrejse havde han i Masulipatnam udnævnt Bernt Pessart til midlertidigt ”Oppershoved” Pessart var en intelligent, men forsviret og utilforladelig Mand, der gav sine Drifter fri Tøjler saasnart Crappé var rejst*”²¹⁰. Kay Larsen giver i denne sammenhæng også Bernt Pessarts ”dårlige” indflydelse skylden for at resten af

²⁰⁸ Ibid: 51

²⁰⁹ Olsen, Gunnar, 1966: 108

²¹⁰ Larsen, Kay 1918: 38

kompagniets ledelse i Tranquebar blev korrumperet. Han nævner dog at dette bliver forværret af at der ikke ankom skibe i flere år²¹¹.

Hvorvidt Bernt Pessart virkeligt var en dårlig leder skal vi ikke gøre os til dommer over, faktum er at vi ved meget lidt om hvad der egentligt foregik i perioden under hans ledelse. Der er nu nok en vis sandsynlighed for at store dele af det mandskab der blev udstationeret på Tranquebar var en blanding af tvangsudskrevne og lykkeriddere. Moralen var som tidligere nævnt allerede et problem på den første rejse og en langvarig udstationering langt fra det resterende samfund har næppe været med til at højen moralen. Der er heller ingen tvivl om at der i kolonien var udprægede problemer med druk, og dårlig ledelse²¹²

Roland Crappé opgiver i senere optegnelser at han har efterladt betydelige værdier i Tranquebar, men dette lader sig ikke konstatere. Givet er det dog at efter *St. Anna* og *St. Jakob's* ankomst lysende det for danskerne i Ostindien. Skibene havde medbragt rede penge til opkøb og friskt mandskab, hvilket der var hårdt brug for²¹³.

Bernt Pessart havde derfor gode muligheder for at udvide handlen i Indien og Indonesien. Han fortsatte da også Roland Crappés igangværende projekter og søgte at udvide disse. Men i slutningen af 1637 var han uforsigtig nok til at inkludere sig på en handelskrig med hollænderne omkring den givtige nellikehandel. Men da danskerne på ingen måde havde hollændernes magtposition på den indiske kyst var dette, en på forhånd tabt kamp. Fra det hollandske Dagh-arkiv får vi da også at vide at danskernes gæld i en af Tranquebars nabobyer er vokset til 30.000 pagoder, hvilke svarede til ca. 50.000 rigsdaler²¹⁴.

På dette tidspunkt begyndt Bernt Pessarts handelseventyr desuden at gå galt. Han skal have prøvet at drive diamanthandel, men dette mislykkes. Desuden sendte han et skib til Persien for at prøve at afsætte sine varer, en rejse der ligeledes gav underskud²¹⁵.

Så prøvede Bernt Pessart at sende skibet *St. Jakob* til Indonesien for at handle der, hvilket lykkedes og skibet sejlede tilbage mod Tranquebar med en kostbar ladning. Uheldigvis sank skibet i en storm i den bengalske bugt og gælden steg derfor endnu mere²¹⁶.

²¹¹ Ibid: 38

²¹² Wagner, Hans 2006: 40-41

²¹³ Olsen, Gunnar, 1966: 114

²¹⁴ Ibid: 115

²¹⁵ Ibid: 116-117

²¹⁶ Bredsdorff, Asta, 1999: 75-76

Det kom endda så vidt at Bernt Pessart prøvede at sælge fæstningen Dansborg til portugiserne, men de afslog da de var i tvivl om fæstningens betydning²¹⁷.

Gælden var på dette tidspunkt på ca. 100.000 rigsdaler og da danskerne ikke kunne betale blev Bernt Pessart smidt i fængsel i den store naboby Masulipatam, hvorfra en del af den danske handel blev styret, og hvor en stor del af gælden var optaget.²¹⁸

I samme periode nåede kompagniets gæld til kong Christian d. 4. op på cirka 156.000 rigsdaler. Dog rådede kompagniet stadig over aktiver til en betydeligt større værdi, end den samlede gæld. Gælden var dermed ikke katastrofal, selv om den naturligtvist gjorde investeringer i nye rejser problematisk.²¹⁹

I Danmark afsendtes i 1639 skibene *Christianshavn* og *Den Gyldne Sol* med en ny leder Willem Leyel, der skulle overtage efter Bernt Pessarts rod. Rygterne om de dårlige forretninger i Ostindien var nået til Danmark og man havde derfor fremskyndet ekspeditionen²²⁰.

Willem Leyel som var ombord på *Christianshavn*, blev dog, som vi tidligere har været inde på, opbragt af spanierne på de Kanariske øer²²¹, pga. uoverensstemmelser om Tordesillasaftalen²²².

Hans næstkommanderende, Claus Rytter ankom derfor alene til Masulipatam den 10. oktober 1640 og kunne her tilsyneladende konstatere at tingene stod lige så slemt til som rygterne havde sagt.

Han kunne dog ikke afsætte Bernt Pessart uden Willem Leyels samtykke, men fik ham løsladt fra gælds fængslet imod kaution. Nu krævede Bernt Pessarts mange kreditorer at få deres penge, men dette ville have drænet Rytters pengekasse, på næsten 50.000 rigsdaler, fuldstændigt²²³. Claus Rytter nægtede derfor at afdrage Bernt Pessarts gæld, med det resultat at Claus Rytter selv blev smidt i fængsel. Der sad han i flere måneder indtil han indvilligede i at betale 13.000 rigsdaler af gælden og resten af denne indenfor tre år.

²¹⁷ Ibid: 75

²¹⁸ Olsen, Gunnar, 1966: 119

²¹⁹ Larsen, Kay, 1907: 29

²²⁰ Bredsdorff, Asta, 1999: 37-38

²²¹ Ibid: 50-53

²²² Tordesillasaftalen fra 1494 havde delt den ikke-vestlige verden i en spansk og portugisisk interessesfære og da Portugal i 1580 var kommet under den spanske krone, håndhævedes disse krav af de spanske myndigheder. De øvrige europæiske magter forkastede dog denne deling, men det skabte gentagne gnidninger.

²²³ Olsen, Gunnar, 1966: 92

Bernt Pessart var ifølge kilderne nu alkoholiker og Claus Rytter var derfor en form for midlertidig leder, til Willem Leyel skulle ankomme. Claus Rytter havde mere held med den lokale handel end Bernt Pessart, men det var især krigen mod Bengalen som i skulle blive indbringende i de kommende år²²⁴.

Danskerne havde en række handelskontorer i Bengalen, men forholdet til lokalbefolkningen var spændt og flere danske skibe var forlist i farvandet på flere af disse skibe var blevet plyndrede. Claus Rytter startede derfor en krig mod Bengalen, hvilket vil sige en krig mod bengalske fartøjer, da danskerne ikke havde ressourcer til en landkrig. At danskerne med få skibe overhovedet kunne føre en krig mod en større stat, så langt fra Danmark, skyldtes de lokale fartøjers underlegenhed i forhold til de europæiske.

Efter at have fået bedre styr på kompagniets forhold i Ostindien afsejlede Claus Rytter i marts 1643 med *Den gyldne Sol* mod Danmark²²⁵. Skibet nåede dog aldrig Danmark, men blev opbragt udfor England, hvor englænderne beslaglagde lasten.

5.1.1. Den anden danske aftale med Spanien

Hannibal Sehested, der var Christian d. 4.'s svigersøn, drog i august 1640 til Madrid, hvor han fik fornyet den dansk-spanske pas-traktat fra 1630, der jævnfør kapitel 4.1.5., skulle sikre danske skibe i spansk farvand. Som led i den nye aftale blev der i to spanske havne udstationeret danske konsuler som skulle sikre de udstedte pas blev respekteret. Desuden fik Sehested en erstatning for overgreb mod de danske skibe, i form af salt til en værdi af godt 300.000 rigsdaler²²⁶.

I udgangspunktet var der tale om en fordelagtig erstatning da den store mængde salt fra et merkantilistisk perspektiv ville kunne bruges til at skade den konkurrerende nederlandske handel.²²⁷

Forholdet mellem Danmark og Nederlandene var på grund af Øresundstolden og Christian d. 4.'s indførelse af tolden på Elben samt en told ved øen Ruden sydøst for Rügen, allerede

²²⁴ Ibid: 126

²²⁵ Bredsdorff, Asta, 1999: 82

²²⁶ Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 443

²²⁷ Ibid: 443 -444

anstrengt på det tidspunkt og blev derfor yderlige forværret af det danske samarbejde med Spanien og ikke mindst Hannibal Sehesteds rejse til Madrid.

Hollænderne var naturligvis ikke positivt stemt for, at en så prominent personlighed som Hannibal Sehested var i dialog med den spanske førsteminister, da det kunne tolkes som en tilnærmelse mellem de to lande, der kunne udmunde i et egentligt samarbejde landene imellem.²²⁸

Nederlandene havde ligeledes et anstrengt forhold til svenskerne, der ligesom danskerne var tilhængere af princippet om det lukkede hav og havde før 1635 indkrævet en preussisk told, der var endnu mere upopulær end Øresundstolden. Foreningen af det danske samarbejde med Spanien og Øresundstolden resulterede, dog i at Nederlandene og Sverige i 1640 indgik i et forbund, der dannede baggrund for at Christian d. 4. i 1641 nedsatte Øresundstolden for en femårig periode.²²⁹

5.1.2. Torstensonsfejden 1643 -1645

12. december 1643 angreb Sverige, anført af general Lennart Torstensson, Danmark med et overraskelsesangreb ved at krydse grænsen til Holsten, hvorefter Skåne blev invaderet af en anden svensk hær. Angrebet havde i krigens start katastrofale følger for den danske hær der ikke var forberedte på et svensk angreb, da tiden forinden havde været præget af et tilsyneladende roligt forhold mellem nationerne.

Billedet vendte dog hurtigt og de svenske tropper blev fordrevet fra såvel Jylland som Skåne og Bremen og Werden var de eneste egentlige svenske gevinster.

Oktober 1644 begik Christian d. 4. dog en fejl der blev afgørende for krigens udfald, da han i en forvisning om at den svenske flåde var lagt op for vinteren, sendte en flåde ud for at angribe svenskerne.

Flåden blev overasket og tilintetgjort ved Femern. Som følge af denne sejr var magtbalancen i Østersøen forrykket til svensk fordel og svenskerne benyttede dette overtag til at besætte Bornholm. Mens der endnu blev udkæmpet slag, blev der i februar 1645 indledt fredsforhandlinger, hvor Danmark måtte give sig på en række områder.

Mens Danmark, i det store hele, slap billigt ud af Tredivårskrigen var freden efter Torstensonsfejden købt dyrt, da Danmark for det første måtte opgive territorium til Sverige, i

²²⁸ Ibid: 444

²²⁹ Ibid: 444 - 445

form af Gotland, Øsel, Härjedalen og Jämtland, mens Halland skulle stilles i pant i 30 år. Desuden måtte Danmark godkende et svensk krav om toldfrihed i Øresund og på Elben.²³⁰

Økonomisk ramte Torstensonsfejden derfor Danmark hårdt. Under krigen var bønderne i de besatte områder igen blev pint og plaget, mens resten af landet måtte lide under en høj beskatning, hvilket fik en direkte konsekvens for den kapitalkrævende okseeksport efter krigen, hvor købstædernes købmænd, der økonomisk set både måtte lide under bøndernes pinsler samt den hårde beskatning, ikke havde kapitalen til at genoptage handlen efter krigen²³¹.

Den høje beskatning og det deraf følgende fald i forbrug, må også uundgåeligt have haft en stærk påvirkning på markedet for luksusvare og krydderier. Dette har muligvis på den ene side været godt idet størstedelen af de importerede vare stammede fra handel med Nederlandene og smugling. Men der kan næppe heller være nogen tvivl om at en nedgang i handelen med sådanne vare har været dårligt nyt for dansk Ostindien kompagni. Både i kraft af at det blev sværere at sælge de ”få” varer der kom til landet, men også i kraft af at både krigen og de dårlige konjunkturer utvivlsomt har fået de potentielle investorer til at betænke sig yderligere før de satte penge i kompagniet.

Nederlandene der var allierede med Sverige, havde ikke haft nogen indvirkning på krigens gang, men fik derimod stor indflydelse i fredsforhandlingsforløbet hvor de blandt andet fik gennemtruffet en bortskaffelse af Elbtolden, en markant nedsætning af Øresundstolden på nederlandske skibe for en 40-årig periode og at det skulle ikke længere være tilladt for den danske konge at forbyde passage af særlige varer.

Derudover skulle nederlændere i Danmark og Norge betale samme toldsats som de indfødte, og ikke som tidligere en særlig skat for udlændinge.²³²

At Danmark blev presset til at opgive tolden på Elben var et betydeligt tilbageslag, specielt med datidens merkantilistisk økonomiske forståelse, for ud over at man mistede den direkte indtægtskilde med toldopkrævningen, mistede man også kontrollen over trafikken på Elben og dermed muligheden for at hindre andre nationers handel, jævnfør merkantilisme-kapitlet 2.1.

²³⁰ Ibid: 457 - 462

²³¹ Feldbæk, Ole, 1993: 45

²³² Due-Nielsen, Carsten (Red.), 2002: 462 -463

6.1. Tiden under Willem Leyel

I mellemtiden var Willem Leyel efter tre års tilbageholdelse på Tenerife, endelig på vej mod Tranquebar. Hertil nåede han den 5. september 1643, fire år efter afrejsen fra København²³³. Her blev Bernt Pessart endeligt afsat som leder for kolonien i Tranquebar og de ostindiske aktiviteter, dog fortsatte han som handelsagent, men under tæt overvågning af Willem Leyel der frygtede at han skulle stikke af med Tranquebars pengekasse.

Efter en turbulent tid mellem Bernt Pessart og Willem Leyel blev Willem Leyel og ledelsen i Ostindien enige om at arrestere Bernt Pessart²³⁴. Anholdelsen skulle finde sted under et kombineret handels- og kapertogt mod Bengalen, men det lykkedes Bernt Pessart at undslippe og han sejlede mod Tranquebar.

Det forekommer ikke særligt smart at anholde en tidligere leder på et togt, når han under alle omstændigheder skulle fragtes tilbage til Tranquebar. At man alligevel valgte denne måde, kan skyldes at Bernt Pessart på dette tidspunkt stadig havde mange støtter i Tranquebar, hvorimod kongens folk, og måske også kompagniledelsen i Københavns folk stod tilsvarende svagt i kolonien.

Hvis dette er tilfældet mener vi ikke at det er usandsynligt at anholdelsen af Bernt Pessart var en del af en magtkamp i kompagniet, og mere var et udtryk for politiske hensyn, end for hans ledelse.

Vi mener altså at det at man valgte at arrestere Bernt Pessart på et så sent tidspunkt og ikke efter Willem Leyels ankomst, tyder på at der er tale om et forsøg på en politisk fængsling og den kan derfor meget vel være begrundet i det magtopgør der i flere år havde foregået imellem kongens og kompagniets folk. Hvis dette er tilfældet er det muligt at Bernt Pessart var den sidste af ”kompagniets mænd” der sad som leder i Tranquebar.

Bernt Pessart nåede først tilbage til Tranquebar, hvor han købte og udrustede et skib for siden, at stikke af til Japan. Den 5. juni 1644 sejlede han mod Japan, med sig tog han Tranquebars pengekasse, og flere af de værdifulde varer der lå oplagret, med sig tog han desuden koloniens regnskaber.²³⁵ Noget der kan tyde på at han ikke havde helt rent mel i posen.

²³³ Bredsdorff, Asta, 1999: 88

²³⁴ Olsen, Gunnar, 1966: 129

²³⁵ Larsen, Kay, 1907: 32

Willem Leyel var på grund af monsunen²³⁶ forsinket og nåede først Tranquebar flere dage efter Bernt Pessarts flugt. Her fandt han at præsten Niels Andersen i spidsen for Tranquebars garnison og denne nægtede ham at overtage kommandoen, endsige at betræde Tranquebar by. Willem Leyel angreb derfor Tranquebar d. 22. juni og belejrede fæstningen Dansborg med hjælp fra de lokale, som havde lidt under Bernt Pessarts styre²³⁷.

Fæstningen overgav sig efter at forhandlere havde set Willem Leyels kongelige ordre om at overtage kontrollen med Tranquebar og Dansborg²³⁸.

Niels Andersen blev dømt til døden efter at have indrømmet embedsmisbrug, herunder tortur, mord og voldtægt på lokale, han benådes dog og sendtes i stedet i landflygtighed. den 8.

oktober 1645²³⁹ Som vi har været inde på tidligere er der noget der tyder på at størstedelen af Tranquebars europæiske indbyggere støttede Bernt Pessart, og i nogen grad var villige til at trodse kongen, og kompagniet. Hvor dybt denne splittelse stak er svært at sige, men jo mere isoleret beboerne i Tranquebar har følt sig jo mindre er loyaliteten formentligt også blevet.

Vi mener altså godt at man kan tale om at der var en slags ond cirkel, hvor både kompagniet, og kongen mistede mere og mere kontrol med hvad der foregik i kolonien.

En koloni der var overladt til sig selv på grund af de manglende udskibninger og derfor tvunget til at finde andre indtægtskilder. At danskerne i kolonien var tvunget til at handle med de andre kolonimagter for at overleve betød at kolonien blev mere selvstændig. Samtidigt betød dette naturligvis også at Ostindien kompagniet i København og de tilbageblevne investorer ikke fik noget særligt udbytte af den handel der faktisk foregik fra Tranquebar.

Situationen i Ostindien var nu kritisk, efter, at Bernt Pessart havde efterladt et ødelagt handelskompagni med en enorm gæld og en meget ringe kreditværdighed.

Kolonien Tranquebar og Fæstningen Dansborg var nedslidt efter flere års forsømmelser.²⁴⁰

²³⁶ Monsun er et årligt tilbagevendende vej fænomen der skyldes vindcirkulation som følge af temperatur forskelle mellem ocean og kontinent. Fænomenet varierer i styrke efter årstiderne, og fra område til område. Vintermonsunen over Indien giver ud over regntid også nordøstlig vind (nordøst passaten). Og det var formodentligt denne vind der forsinkede Willem Leyel.

²³⁷ Bredsdorff, Asta, 1999: 103

²³⁸ Larsen, Kay, 1918: 47

²³⁹ Ibid: 51

²⁴⁰ Olsen, Gunnar, 1966: 131

Tillige bevirkede den nye dansk-svenske krig, Torstensonsfejden, at der ikke kunne forventes skibe hjemmefra i en tid. Det skulle vise sig at der ikke kom flere skibe før langt efter nedlæggelsen af det første danske Ostindien Kompagni i 1650.

Der kom heller ikke instrukser til danskerne i Tranquebar, kun rygter fra andre europæiske skibe. Kontakten til Danmark blev derfor varetaget gennem breve afsendt med hollandske og engelske skibe²⁴¹.

At manglen på danske skibe gjorde det nødvendigt at lade kommunikationen med København ske via hollandske og engelske skibe må mildest talt siges at være noget problematisk, idet man med en sådan fremgangsmåde overlader fortrolige informationer i hænderne på sine konkurrenter og potentielle fjender. At man har været nødsaget til at overlade kommunikationen til andre nationer understreger endvidere, at der har været et stort og uopfyldt behov for der blev sendt skibe til og fra Tranquebar.

Som vi har været inde på tidligere var specielt forholdet til hollænderne ikke altid det bedste, de stod jo som bekendt mere eller mindre på svensk side under Torstensonsfejden, noget man i Tranquebar havde ringe muligheder for at vide i Tranquebar, i hvert fald i den første tid af krigen.

Willem Leyel prøvede dog med de tilstedeværende midler at genoptage den lokale handel som i flere omgange havde vist sig givtig. Desuden fortsattes krigen mod Bengalen, hvilket førte til erobringen af flere bengalske fartøjer, der kunne indgå i den lokale handel der var blevet etableret²⁴².

Det der især var mangel på efter Claus Rytter og Bernt Pessarts afsejling var mandskab og dermed menes europæere. I en rapport fra 1644 nævnes der at der kun findes 17 ”hvide” på Dansborg og dertil omkring 50 mand fordelt på de forskellige fartøjer som kompagniet rådede over²⁴³.

Dette var især et problem, da konflikterne med fyrsten af Tanjore igen blussede op. I 1645 krævede en af fyrstens ministre, som var forpagter af et stort landområde syd over Tranquebar, en gave. Dette afslog Willem Leyel, der mente, at afgifter til fyrsten måtte være

²⁴¹ Ibid: 133

²⁴² Olsen, Gunnar, 1966: 134

²⁴³ Bredsdorff, Asta, 1999: 129-130

nok. Dette førte til en mindre krig med ministeren, der dog trak sig efter flere nederlag til danskerne²⁴⁴.

At Willem Leyel ikke er indstillet på at give de krævede gaver, men i stedet fastholder at der er betalt det der skulle betales, viser, at Willem Leyel på dette tidspunkt endnu ikke havde tilpasset sig den lokale forhandlingsskik, eller ikke havde flere penge at rutte med.

Foruden dette førte Bernt Pessarts gæld i Masulipatam til at danskerne fortsat var udelukket fra Coromandelkystens bedste handelsplads, et faktum der til stadighed voldte store problemer²⁴⁵.

Willem Leyel prøvede derfor at skaffe varer ved i stedet for at koncentrere sig om sørøverkrigen mod Bengalen, en krig der var til stor skade for bengalerne, der derfor i 1644 søgte om fredsforhandlinger.

Danskerne ønskede imidlertid over 400.000 rigsdaler i krigsskadeerstatning, hvilket blev afvist af bengalerne. At man krævede et så stort beløb i erstatning for en krig man i det store hele havde tjent på, skyldes nok den konstante mangel på kapital, både til afbetaling på gælden og til at købe de nødvendige forsyninger.

Krigen fortsatte derfor helt til slutningen af 1647 hvor en fredsaftale endelig blev indgået. De præcise betingelserne kendes ikke, men det hævdes efterfølgende at bengalerne ikke havde overholdt deres del af den indgående aftale²⁴⁶.

Efter fredsslutningen lykkes det dog at få bedre gang i handelen fra de danske handelshuse i Bengalen, noget der med de senere kompagnier skulle vise sig at være en endog særdeles god forretning.

Selvom der foreligger et stort regnskabsmateriale fra Willem Leyels tid og man ud fra det kan se at handelen bedres, er det ikke muligt, at få et klart overblik over kompagniets situation i dets sidste år. Dog blev Tranquebar og Dansborg istandsat og flere initiativer blev igangsat for at bedre den lokale handel. Men da der ikke kom skibe fra Danmark med ny kapital, handelsvarer og friskt mandskab, var det svært at udvide handelen, især med gælden i Masulipatam hængende over hovedet.

²⁴⁴ Ibid: 137-138

²⁴⁵ Ibid: 138

²⁴⁶ Ibid: 140-141

At der ikke kom skibe fra Danmark med forsyninger, må yderligere have betydet at man i Tranquebar var tvunget til at købe våben og visse typer af forsyninger fra andre europæere.

6.1.1. Kompagniets afvikling

Kompagniets afvikling indtraf pludseligt og uden den store dokumentation. Kilderne nævner ikke meget om den sidste tids økonomiske udvikling i kompagniet, men ud fra den viden vi har om den manglende skibskontakt ved vi at kompagniet ikke havde haft nogen handelsmæssig indtjening siden det sidste skib *St. Anna* tilbage i 1637 var anløbet København. Denne situation var selvfølgelig i længden uholdbar og på trods af, at *Christianshavn* og *Den gyldne sol* var afsendt i 1639 var disse to skibe ikke vendt tilbage til Danmark. Investorerne mistede derfor interessen i Christian d. 4.'s prestige projekt, som ikke havde vist sig at være det guldæg man havde forventet. Kongen selv der havde holdt kompagniet i live gennem flere indskud, havde ikke længere den fornødne kapital til at udruste endnu en ekspedition.

Den 28. februar 1648 døde kong Christian d. 4 af Danmark og med ham skulle det første danske Ostindien kompagni snart følge.

I maj 1648 tog begivenhederne i Ostindien en ligeså dramatisk drejning, som kongens død, da Willem Leyel blev afsat som leder af en gruppe med Poul Korsør Hansen som leder. Baggrunden var en mistanke om at Willem Leyel tog af overskuddet fra den lokale handel, om dette er rigtigt kan ikke bekræftes, men Willem Leyels tid som leder var færdig. Selvom Willem Leyel blev arresteret lykkedes det dog for ham at flygte og derefter at sejle mod Danmark ombord på et hollandsk skib²⁴⁷.

Om kompagniet i København har fået information om denne begivenhed gennem Willem Leyel, der jo var flygtet, vides ikke. Sikkert det dog at rigsrådet den 20. juni 1650 med følgende henstilling nedlagde det første danske Ostindien kompagni; ”*Efterdi det ostindiske kompagni ikke længere kan holdes, men af sig selv forgår, eller af andre bliver occuperet, og*

²⁴⁷ Olsen, Gunnar, 1966: 158-159

ingen angiver sig, som videre vil indlægge, da synes os underdanigst rådeligt, at dette vorder det dyreste og bedste ske kan afhændet”²⁴⁸

Herved ophævedes det første danske Ostindien kompagni. Kompagniets aktiver og det vil især sige de ostindiske sager blev henlagt under handelsmanden Poul Klíngenberg. Danskerne i Tranquebar fik den 30. august 1650 sendt et brev om kompagniets afvikling og en opfordring om at holde ud til hjælp kom frem²⁴⁹.

At der skulle gå næsten 19 år før hjælpen i form af skibet *Farø* nåede frem i maj 1669 var ingen nok klar over.

²⁴⁸ Ibid: 161

²⁴⁹ Ibid: 161-162

7.1. Opsamlende analyse og konklusion

Vi har i dette projekt taget udgangspunkt i følgende problemformulering; ”*Hvilken påvirkning havde Danmarks udenrigspolitiske og økonomiske situation for det første danske Ostindien kompagnis oprettelse og afvikling?*”.

Vi har med denne for øje og via den overstående analyse fundet frem til fire overordnede temaer der både hver for sig, og i relation til hinanden kan siges at have haft en betydelig indflydelse på kompagniets oprettelse og i særdeleshed dets afvikling.

Vi vil i denne opsamling redegøre for og specificere disse fire afgørende temaer hvorpå oprettelsen og afviklingen af det første danske aktieselskab, dansk Ostindien kompagni, kan forstås.

Denne opsamlende analyse munder efterfølgende ud i en afsluttende konklusion.

Christian d. 4.s investeringer i kompagniet.

For det første kan kompagniets opståen ses som en naturlig forlængelse af kong Christian d. 4's ønske om at skabe et stærkt dansk rige ved hjælp af en merkantilistisk økonomisk politik. En politik der havde som formål at introducere Danmark-Norge som en stærkere økonomisk spiller på den europæiske scene. Og med en stærkere økonomi, at befæste Danmark som den dominerende magt i Skandinavien/Østersøområdet, på bekostning af Sverige, og i nogen grad også Rusland.

Det første danske Ostindien kompagni var et af mange initiativer som Christian d. 4. via sit ivrige entreprenørskab iværksatte for at skabe selvforsyning og økonomisk styrke. På baggrund af hans store engagement og især investeringer i kompagniet mener vi, at netop det første danske Ostindien kompagni nød Christian d. 4's store og vedvarende interesse. Dette mener vi også med baggrund i, at på trods af kompagniets begrænsede økonomiske succes, blev kompagniet ikke afviklet, men fortsat næret af kongens interesse for og forhåbninger til kompagniet.

At kompagniet døde med kongen er derfor næppe en overraskelse. Der var for at sige det rent ud, ikke noget egentligt fungerende kompagni fra den sidste ekspeditions afsejling i 1639 til kompagniets opløsning i 1650. Det skyldtes som nævnt, at ingen af de to afsendte skibe

returnerede til Danmark og at den økonomiske saltvandsindsprøjtning som kompagniet kunne have overlevet på, aldrig ankom.

Man kan med rette hævde, at Christian d. 4. med sin store interesse og investeringer holdt gang i en ud fra et merkantilt synspunkt, urentabel forretning.

Som vi har været inde på tidligere, kunne den forretning ellers have udviklet sig positivt, men uheld og ikke mindst utilstrækkelige investeringer kom i vejen for initiativet.

Danmarks krige

En af de ting som kom i vejen for kompagniets udvikling, var de utallige krige som Danmark involverede sig i. Kalmarkrigen som blev afsluttet ved Knærødfreden i 1613 havde ellers givet Danmark og ikke mindst kongen et økonomisk overskud, som blandt andet blev brugt på oprettelsen af Ostindien kompagniet.

De senere krige bragte ikke Danmark lignende økonomiske gevinster, men tvang tværtimod landet ud på randen af økonomisk ruin.

Trediveårskrigen kom for Danmarks vedkommende "kun" til at vare fra 1625-1629, da freden i Lübeck endte Danmarks engagement i krigen på en relativ mild måde. Danmark blev dog ramt økonomisk hårdt af krigsudgifterne og besættelsen af Jylland, besættelser der førte til plyndringer af store områder. Den økonomiske nedgang der fulgte af Trediveårskrigen har formentligt smittet af på lysten til at investere i Ostindien kompagniet. Dette ses blandt andet af det faktum, at kolonien i Tranquebar var uden skibskontakt med Danmark mellem 1624 og 1630, hvilket utvivlsomt har haft en negativ afsmitning for handlens udvikling i Ostindien.

Endnu værre går det i næste krig, Torstensonsfejden, hvor Danmark kæmpede mod svenskerne. Denne krig endte reelt Danmarks dominans i Norden og dens økonomisk følger var endnu værre end Trediveårskrigens.

Denne krig betød derfor også et endeligt stop for de kongelige investeringer i Ostindien kompagniet. Christians d. 4's pengekasse var tom og den økonomiske situation i landet betød at rigets spidser ikke længere ville bide an med usikre investeringer i kompagniet - investeringer der var nødvendige for at holde kompagniet i gang.

Et handelseventyr forfulgt af uheld

Og usikre må man mildest talt sige at investeringerne i danske Ostindien kompagni var. Af de 18 skibe som afsejlede mod Tranquebar, nåede 17 frem. Af disse 17 forliste seks i de indiske farvande, et gik tabt på hjemvejen mod Danmark og igen tre blev ophugget på grund af dårlig stand. Altså vendte kun syv af de 18 skibe tilbage til København. Af disse syv, var det kun skibene *København*, *St. Anna* og *Christianshavn* (sidstnævnte på sin første færd) der fuldførte returrejsen tilbage til København uden større uheld og med fulde ladninger.²⁵⁰ Dette forklarer i al sin enkelthed den dårlige økonomi, som kompagniet næsten konstant var præget af og det er som bekendt ikke muligt at drive en forretning uden varer. De få varer der kom til København var langt fra nok til på sigt at gøre kompagniet rentabelt.

Når det er sagt, skal det siges at *København* og *Christianshavn* vendte tilbage med kun to års mellemrum i 1622 og 1624²⁵¹. Det vil altså sige at kompagniet oplevede noget af den gevinst der var stillet i udsigt af de hollandske initiativtagere. Det var da også på baggrund af blandt andet disse to skibes gevinst, at kompagniet kunne udruste flere ekspeditioner i de følgende år. Men som nævnt ovenfor var disse gevinster ikke tilstrækkelige til at holde kompagniet kørende i de efterfølgende år og investeringslysten dalede da derfor også i samme grad. De manglende investeringer i kompagniets sidste år, sammenholdt med de uheld skibene var udsat for, er derfor en af hovedgrundene til kompagniets forfald og afvikling.

Det manglende afsætningsmarked

Det fjerde tema kan sammen med de mange uheld som ramte kompagniets skibe, videre forklare hvorfor kompagniet aldrig blev den store økonomiske succes, som blandt andre, hollænderen Machelis Boshouwer havde stillet i udsigt.

For at et handelskompagni som det dansk Ostindien kompagni skulle fungere krævedes det at der er et tilstrækkeligt stort marked for de relativt dyre importvarer, som et sådant kompagni i sagens natur var afhængigt af at handle med. Vi mener derfor at en del af forklaringen på kompagniets afvikling ligger i den kendsgerning, at der aldrig blev skabt et bæredygtigt afsætningsmarked i Danmark for de store engangsladninger af luksusvarer som skibene bragte med fra fjernøsten.

²⁵⁰ Olsen, Gunnar, 1966: 89-91

²⁵¹ Ibid: 86 og 89

Hvis vi ser på flere af Christian d. 4's initiativer, som blandt andet Klædekompaniet og Silkeværket, gik begge disse initiativer til grunde på grund af manglende afsætningsmuligheder. Der var simpelthen ikke en stor nok efterspørgsel på deres produkter. Samme konklusion mener vi kan overføres til kompaniets manglende økonomiske succes. De få skibe, der nu engang nåede København, havde så store laster med, at den begrænsede efterspørgsel efter disse varer, som blandt andet nellike og peber, må havde trykket priserne midlertidigt. Samtidigt kunne de fåtallige ladninger der nåede København, oftest med mange års mellemrum, ikke have tilfredsstillet efterspørgslen efter disse varer i mellemprioderne og kunderne til disse varer har derfor været tvunget til at gå til andre leverandører, såsom hollænderne. At det ikke var muligt at fastholde et stabilt hjemmemarked på trods af massive handelshindringer må afgjort have svækket kompaniets position. Det har desuden været med til at demoralisere investorerne idet det var tydeligt for enhver, at det danske kompani aldrig var en egentlig konkurrent til det hollandske og engelske kompani. Det er da formentlig også på den baggrund at flere af Christian d. 4's udfald mod blandt andet Hamborg skal ses. Byer som Hamborg kunne gennem hollænderne skaffe varer til den kundegruppe der også måtte være i Danmark og på den baggrund faldt hele tanken med kongens merkantilistiske initiativ bort. Hvis riget Danmark-Norge ikke selv kunne være leverandør af disse varegrupper, hvilken mening var der så med en opretholdelse af Ostindien kompaniet.

Konklusion

Disse fire specifikke temaer fører os frem til følgende konklusion, omkring det første danske Ostindien kompanis oprettelse og afvikling:

Det første danske Ostindien kompanis oprettelse, kan siges, at være udtryk for en trend i samtiden. En trend hvor regenter i de europæiske lande søgte at styrke økonomien via merkantilistiske tiltag, herunder oprettelsen af handelskompanier. Disse kompaniers funktion var primært, ødelæggelsen af udenlandske købmænds monopoler på eksempelvis krydderier. Dansk Ostindien kompani blev startet som et privat initiativ, men kom først for alvor fra start med kong Christian d. 4's aktive deltagelse og investering. Denne kongelige deltagelse skulle vise sig med tiden, at blive stort set enerådende. Dette mener vi betød, at kompaniets beståen, med tiden, kom til at hvile på kongens engagement, et engagement som

til alle tider var højt. Engagementet til trods, kunne ikke redde kompagniets økonomi, da Danmarks udenrigspolitik medvirkede til at landet efter Trediveårskrigen og Torstensonsfejden nærmede sig økonomisk bankerot. Danmarks økonomiske situation, som under Christian d. 4's sidste år på tronen, blev dårligere betød sammen kompagniets mange uheld på hjemrejserne fra Tranquebar, at investorer holdt sig fra at skyde penge i kompagniets fortsatte eksistens. De få skibe der var nået hjem til København fra Tranquebar kunne ikke understøtte kompagniets virke og kongens mange investeringer til trods, var ikke nok til at holde kompagniet i live.

Kompagniet afvikles derfor efter kongens død, da Christian d. 4. ikke ønskede at se hans prestigeprojekt gå til grunde. Kongen havde dog efter to fejlslagne krige, som ødelagde Danmarks gode økonomi, ikke flere midler til at opretholde kompagniets fortsatte virke. Kompagniet var dermed reelt stoppet som en fungerende forretning i 1639, efter den sidste ekspeditions afsejling mod Tranquebar.

På trods af kompagniets uheldige udvikling og afvikling, mener vi, at det første danske Ostindien kompagni ikke som sådan var en dårlig ide. Det hollandske og det engelske kompagni blev, i modsætning til det danske, store succeser og lagde grunden for disse landes store koloniriger. At det danske kompagni ikke blev en tilsvarende succes, tilskriver vi som nævnt Danmarks udenrigspolitiske og økonomiske uheldige udvikling under Christian d. 4 og de mange uheld på kompagniets skibsfarter.

8.1. Formidling af projektet

Vi har i forbindelse med formidlingen af vores projekt taget kontakt til Nationalmuseets, Tranquebar Initiativ. Nationalmuseets Tranquebar Initiativ er et forsknings- og restaureringssamarbejde mellem Nationalmuseet og en række indiske og danske institutioner. Formålet med initiativet er at sætte fokus på Danmarks fortid som kolonimagt i Indien og at udforske den fælles dansk-indiske kulturarv.

Vi stødte i vores litteratur- og inspirationsfase på initiativet og vi følte at denne vidensportal var et særdeles velegnet sted at videreformidle vores projekt fra.

Ligeledes havde de forskellige projekter, som initiativet til dato havde liggende, ikke haft det fokus som vores projekt fokuserede på. Vores projekt kredser som sådan ikke direkte over Tranquebar, men nærmere over grundene til Tranquebars erhvervelse og tillige om det første danske Ostindien kompagnis afvikling. En afvikling som betød at kolonien Tranquebar var uden direkte kontakt med Danmark i hen ved 30 år. At dette ikke betød et tab af kolonien må tilskrives en ualmindelig dygtig ledelse af den, fra omkring 1655, sidst tilbageblevne dansker i kolonien, Eskild Andersen og måske en smule held²⁵².

Vi har med tilladelse fra Nationalmuseets Tranquebar Initiativ fået lov at videreformidle vores projekt gennem initiativets netportal (www.natmus.dk/sw22661.asp).

Et andet område hvor vores projekt kunne bruges i en formidlingsmæssig sammenhæng, kunne være en opdatering af internetencyklopædien wikipedias afsnit om det danske Ostindien kompagni (http://da.wikipedia.org/wiki/Ostindisk_Kompagni). Afsnittet indeholder to linjer om det første kompagni, hvilket er ærgerligt i forhold til betydningen af de grundsten dette kompagni lagde for de senere kompagnier.

En opdatering af dette afsnit kunne derfor med fordel gennemføres på baggrund af vores analyser af det første kompagnis oprettelse og afvikling.

²⁵² Olsen, Gunnar, 1966: 165-169

9.1. Litteraturliste

9.1.1. Primært

- Arb-El Dayem, Torben, Det Ostindiske Eventyr - Ove Geddes rejse til Ceylon og Indien 1618-22, Fiskeri- og Søfartsmuseets Forlag, Esbjerg 2006
- Bredsdorff, Asta, Willem Leyels liv og farefulde rejse til Indien, 1999, Museum Tusulanums Forlag
- Clausen, Sven: Dansk Ostindien, 1992, Historie-værkstedet, Augustenborg.
- Degn, Ole og Gøbel, Erik, Dansk søfarts historie, bind 2, 1997, Gyldendal
- Due-Nielsen, Carsten, Feldbæk, Ole og Petersen, Nikolaj (Red); Dansk udenrigspolitisk historie 1 - Konger og Krige 700-1648, 1. udgave. 2. oplag, 2002, Danmarks Nationalleksikon A/S København
- Døygaard, Heino: Danmarks Fjerne Kolonier, i Syd og Nord, 2002, Gyldendal Uddannelse, nordisk forlag A/S, København
- Ellehøj, Svend (red); Christian IV's Verden, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck A/S, 1988, København.
- Feldbæk, Ole og Justesen, Ole Danmarks Historie – Kolonierne i Asien og Afrika, 1980 Politikens forlag A/S, København
- Feldbæk, Ole; Danske Handelskompagnier 1616-1843 – Oktrojer og interne ledelsesregler, 1986, Selskabet for udgivelse af Kilder til Dansk Historie
- Feldbæk, Ole; Danmarks økonomiske historie 1500 -1840, forlaget systime a/s Herning 1993
- Glamann, Kristof og Oxenbøll, Erik, Studier i dansk merkantilisme – Omkring tekster af Otto Thott, 1983, Akademisk forlag
- Heiberg, Steffen, Christian 4. – en europæisk statsmand, 2. udg., 2006, Gyldendal
- Harrison, Dick og Marie-Louise Rodén: Europa 1600-1800, 2001, Roskilde Universitets forlag.
- Knudsen, Tim (red.): Dansk Forvaltningshistorie I, Stat, Forvaltning og Samfund, fra middelalder til 1901, 2000, Jurist- og økonomforbundets forlag.

- Larsen, Kay: De danske ostindiske Koloniers Historie – Trankebar, 1907, Centralforlaget – J.C. Jørgensen – København.
- Larsen, Kay: Krøniker fra Trankebar, 1918, Nordiske forfatters forlag.
- Laursen, L: Danmark-Norges Traktater 1523-1750, med dertil hørende aktstykker, bind tre 1589-1625, 1916 G.E.C. Gad.
- Laursen, L: Kancelliets Brevbøger: vedrørende Danmarks indre Forhold: 1621- 1623, 1922, C. A. Reitzel
- Olsen, Albert, ”Nogle Synspunkter for dansk merkantilistisk Erhvervspolitik”, Scandia, 1930
- Olsen, Gunnar, Vore Gamle Tropekolonier, Bind 5, 1966, Forlaget Fremad
- Petersen, E. Ladewig; Christian IV.s pengeudlån til danske adelige: Kongelig foretagervirksomhed og adelig gældstiftelse 1596 – 1625, 1974, Akademisk Forlag
- Rindom, Jan, Ostindisk Kompagni 1616-50 – en studie i organisation og handel, 1995
- Scocozza, Benito og Jensen, Grethe; Politikens etbinds Danmarkshistorie, 5. udg., 2006, JP/Politikens Forlag A/S
- Skovmand, Sven; Politikens verdenshistorie, Politikens Forlagshus, 2006
- Subrahmanyam, Sanjay: The Coromandel Trade of the Danish East Indie Company 1618-1649, The Scandinavian economic history review. - Vol. 37, nr. 1 1989
- Wagner, Hans: Rejsen til Trankebar – Christian d. 4.s mænd i Indien, 2006, Forlaget Flachs.
- Willerslev, Richard, Danmarks første aktieselskab, særtryk af historisk tidsskrift. 10. række VI, Bianco Lunos bogtrykkeri A/S, 1944

9.1.2. Hjemmesider

- EAC's (ØK) hjemmeside, kompagniets historier:
http://www.eac.dk/eac_en/about/hi/hi1/yr1/ d.17.04.2007

9.1.3. Sekundær

- Bach-Nielsen, Carsten, Danmark og renæssancen – 1500-1650, 2006, Gads Forlag

- Engberg, Jens; Dansk Finanshistorie i 1640'erne, universitetsforlaget i Aarhus 1972
- Fihl, Esther, Tropekolonien Tranquebar, 1989, G·E·C Gads Forlag
- Laursen, L: Danmark-Norges Traktater 1523-1750, med dertil hørende aktstykker, bind fire 1626-1649, G.E.C. Gad.
- Liisberg, Bering (red); Danmarks søfart og søhandel – fra de ældste tider til vore dage, 1919, Nyt Nordisk Forlag, København.
- Olsen, Albert; Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens tid, 1932, Universitetsforlaget i Aarhus. Århus.
- Olsen, Gunnar, Vore Gamle Tropekolonier, Bind 6, 1966, Forlaget Fremad
- Petersen, Palle: Kender du danskerens kolonier? Tranquebar – Guldkysten – Danske Vestindien, 2000, Borgen.

9.1.4. Breddelitteratur

- Christensen, Aksel E. (Red.), Danmarks historie 1980, bind 2. Gyldendal.
- Christensen, Aksel E. (Red.), Danmarks historie 1989, bind 3. Gyldendal.
- Olsen, Olaf (Red.) Gyldendal, Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 8 1989, Gyldendal Forlag.